

Nkunguhato wa Madyondziselo

XITSONGA

RIRIMI RA LE KAYA

KOTARA YA 3

GIREDI YA

3

Nkunguhato wa Madyondziselo

GIREDI YA 3 | KOTARA YA 3

XITSONGA

Copyright © 2026 National Educational
Collaboration Trust (NECT)

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0
International License (CC BY-NC-ND 4.0).

Additional permissions beyond the scope of this license
may be available. For further information, please
contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

KOTARA YA 3 NKUNGUHATO WA MADYONDZISELO

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo:** *Hi van'wamabindzu*
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - *Hi swihi swilo swin'wana leswi vanhu va swi xavisaka emugangeni wa ka n'wina?*
 - *Hikokwalahokayini vanhu va sungula mabindzu ya vona?*
 - *Xana loko u sungula bindzu, xana u nga tsakela ku xavisa yini?*
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 2.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena:
Homu ku xaviwa leyi voniwaka.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohlotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka:
Loko u xavisa xo karhi, u fanele ku vonisisa leswaku wa navetisa leswaku vanhu va ta kota ku xi tiva, va xava. Ivi bindzu ra wena ri kula.

Mipfumawulo & mofoloji: Ku anakanyisisa hi tlilasi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Tsala tafula leri landzelaka na mipfumawulo eka bodo leswaku swi vonaka kahle:

a	u	e	o	i
h	m	n	l	g
kh	vh	rh	th	mh
b	r	s	x	k

- Tshamisisa vadyondzi eka khapete kumbe ehansi emahlweni ka wena.**
- Khoma mbulavurisano mayelana na ku hlaya na ku tsala.**
- Kombela vadyondzi ku hundzuluka va vulavula na ku burisana hi xivutiso lexi landzelaka:**
Xana hi fanele hi kota ku endla yini leswaku hi kota ku hlaya ni ku tsala marito?
- Endzhaku ka timinete ti nga ri tingani, kombela vadyondzi ku kuma mbuyelo.**
- Ringeta ku tiyisisa leswaku tinhlamulo ta vona ti katsa tipoyinti leti landzelaka:**
 - Hi fanele ku tiva ku hlaya mipfumawulo hinkwayo yo hambana eka ririmi ra hina*
 - Hi fanele hi tiva ku hlanganisa mipfumawulo leswaku hi endla marito*
 - Hi fanele ku tiva ku hambanyisa marito ma va mipfumawulo, ivi hi ma hlanganisa leswaku hi hlaya marito*
 - Hi fanele ku tiva ku tsala mipfumawulo, leswaku hi ta kota ku tsala marito*
- Loko vadyondzi va ri karhi va nyika tinhlamulo leti, vitana mudyondzi un'we kumbe vambirhi eka bodo, ku kombisa ku tirhisa mipfumawulo leyi nga etafuleni.**
- Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 4.
 - Hlayela vadyondzi tsalwa, kutani u hlaya tsalwa na vadyondzi.
 - Vulavulani hi swivutiso leswi landzelaka tsalwa.
 - Xiya vadyondzi lava titwaka va karhateka hi ku hlaya, na leswaku swivilelo swa vona i yini.
 - Tirha eka timhaka leti hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndizi tikhisa mipfumawulo ku hlanya marito.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 1

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Ku xavisiwa matandza mantshwa.*
- Vula u ku: *Kokwana wa Rhulani u na tihuku to tala leti vekaka matandza yo tala! Ku na matandza yo tala swinene kufikela laha ma tumbeleke na jarata hinkwaro. Siku rin'wana, endzhaku ka loko munghana wa Rhulani, Dakalo, a endzerile Rhulani naswona a rhandza matandza lama ma ha ku tshikeriwaka, kokwana u ta na miehleketo ya vutlhari. U teka xiboho xo aka xisaka xa tihuku kutani a sungula bindzu ra ndyangu. Rhulani u penda mfungho wo saseka, naswona sesi wa yena Rudzani u endla swiphephana swa mihlovohlovo ku navetisa matandza ya vona lama ma ha ku tshikeriwaka. Xana bindzu ra vona lerintshwa leri tsakisaka ra matandza ri ta humelela? Naswona xana va nga kurisa bindzu ra vona ri va lerikulu swinene?*
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 4.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 2.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *xihahlu: Xiyindlwana lexisongo laha ku tshamaka tihuku.*
 - *Ku navetisa: Ku byela vanhu hileswi u lavaka ku swi xavisa.*
 - *fulayara: xiphephana lexi nyikaka vanhu vuxokoxoko.*
 - *ndlandlamuxa: Ku endla nchumu wo karhi wu va wukulu kumbe ku wu kurisa.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso

E: Endla hi rito

B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito

V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo & mofoloji: Ku anakanyisisa hi tlilasi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Khoma mbulavurisano mayelana na ku hlaya hi nkhluluka.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi leswaku nkhluluka swi vula leswaku:**
 - a. *Ku kota ku hlaya handle ka swihoxo.*
 - b. *Ku kota ku hlaya hi rivilo lerinene, onge hi loko hi vulavula.*
 - c. *Ku kota ku hlaya hi thoni na matwariselo lama faneleke (ku kota ku cinca marito ya hina loko hi ri karhi hi hlaya, ku engetela nhlamuselo).*
3. **Kombela vadyondzi ku hundzuluka va vulavula na ku burisana hi xivutiso lexi landzelaka:**
Xana hi nga endla yini ku antswisa ku hlaya hi nkhluluko ka hina?
4. **Endzhaku ka timinete ti nga ri tingani, kombela vadyondzi ku kuma mbuyelo.**
5. **Ringeta ku tiyisisa leswaku tinhlamulo ta vona ti katsa tipoyinti leti landzelaka:**
 - a. *Hi nga yingisela hi vukheta loko mudyondzisi wa hina a hlaya, leswaku hi twa ku hlaya loku khulukaka.*
 - b. *Hi nga titoloveta ku hlaya xitori lexi fanaka mikarhi yi nga ri yingani.*
 - c. *Hi nga hlaya siku na siku hikuva loko hi titoloveta ku hlaya ka hina, swi ta antswa.*
Hi nga hlayela vamakwerhu lavatsongo switori ivi hi vona loko va tsakela ndlela leyi hi hlayaka ha yona.
6. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 5.
 - b. Hlayela vadyondzi tsalwa, kutani u hlaya tsalwa na vadyondzi.
 - c. Vulavulani hi swivutiso leswi landzelaka tsalwa.
 - d. Xo hetelela, vutisa vadyondzi loko va ri na swivilelo mayelana na ku hlaya hi ku khuluka. Loko ku ri ni lava endlaka tano, tsala leswi.
 - e. Tirha eka timhaka leti hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi rhandza loko ____ a hi hlayela xitori.*
 - *Ndzi rhandza switori swa ____.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va bye leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 31

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; yimisa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Ku xavisiwa matandza mantshwa*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 5.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:

- *n'wamabindzu: Munhu loyi a sungulaka bindzu a xavisa swilo kumbe vukorhokeri leswaku a kuma mali.*
- *bindzu: Ntirho lowu vanhu va wu endlaka leswaku va kuma mali hi ku xavisa nhundzu kumbe vukorhokeri.*
- *minhlayelo: Ku kuma tinhlamulo hi ku tirhisa tinomboro.*
- *muxavi: Munhu loyi a xavaka nchumu wo karhi exitolo kumbe bindzu.*

b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 6.

b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:

- *Hakanyingi vanhu va xavisa swilo kumbe va nyika vukorhokeri leswaku va kuma mali. Leswi swi vuriwa bindzu. Mabindzu man'wana i makulu swinene, naswona man'wana i mabindzu lamatsongo ya ndyangu.*
- *Loko vanhu va tirha swin'we eka bindzu, hakanyingi va va na mitirho yo hambanahambana. Munhu un'wana a nga ha byala swimilana, un'wana a nga ha pfuna vaxavi naswona un'wana a nga ha lulamisa mitsengo.*
- *N'wamabindzu i munhu loyi a sungulaka bindzu. Van'wamabindzu va tala ku ehleketa hi tindlela to pfuna vanhu loko va ri karhi va kuma mali hi ku xavisa swilo kumbe ku nyika vukorhokeri lebyi lavekaka emigangeni ya vona.*

3. Bulani hi xifaniso.

a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:

- *Vutisa xivutiso xo sungula.*
- *Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.*
- *Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.*
- *Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.*
- *Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.*

4. Swivutiso:

a. *Xana hi yihi mitirho yo hambanahambana leyi u vonaka vanhu va yi endla eka xifaniso lexi?*

b. *Hikokwalahokayini u ehleketa leswaku ndyangu wu le ku kuriseni na ku xavisa swimilana?*

c. *Xana hi byihi vutshila lebyi u ehleketaka leswaku vanhu va byi lava leswaku va kota ku fambisa bindzu?*

Mipfumawulo & mofoloji: Ku anakanyisisa hi tlilasi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi eka khapete kumbe ehansi emahlweni ka wena.**
2. **Khoma mbulavurisano mayelana na ku twisisa leswi u swi hlayaka.**
3. **Tsundzuxa vadyondzi leswaku ku twisisa leswi u swi hlayaka swi vula:**
 - a. *Hi twisisa xitori.*
 - b. *Hi tsundzuka xitori.*
 - c. *Hi ehleketa hi xitori hi vutisa no hlamula swivutiso mayelana na xona.*
4. **Kombela vadyondzi ku hundzuluka va vulavula na ku burisana hi xivutiso lexi landzelaka:**
Xana hi nga endla yini ku antswisa ku twisisa leswi hi swi hlayaka?
5. **Endzhaku ka timinete ti nga ri tingani, kombela vadyondzi ku kuma mbuyelo.**
6. **Ringeta ku tiyisisa leswaku tinhlamulo ta vona ti katsa tipoyinti leti landzelaka:**
 - a. *Hi nga hlaya xitori lexi ku tlula kan'we.*
 - b. *Hi nga ringeta ku tirha nhlamuselo ya marito lama nga tiviwiki, kutani hi vutisa munhu leswaku ma vula yini.*
 - c. *Hi nga hlaya siku na siku hikuva loko hi hlaya ko tala hi ta tiva swo tala.*
 - d. *Endzhaku ka loko hi hlayile xitori, hi nga ringeta ku tsundzuka kumbe ku tirha:*
 - *Hi yihi mianakanyo leyikulu ya xitori lexi*
 - *Leswi humeleleke ro sungula, leswi landzelaka ni swo hetelela*
 - *Swimunhuhatwa i vamani*
 - *Leswi u swi tsakeleke eka xitori lexi*
 - *Leswi u swi dyondzeke hi xitori lexi*
7. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. *Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 7.*
 - b. *Hlayela vadyondzi tsalwa, kutani u hlaya tsalwa na vadyondzi.*
 - c. *Vulavulani hi swivutiso leswi landzelaka tsalwa.*
 - d. *Xo hetelela, vutisa vadyondzi loko va ri na swivilelo mayelana na ku twisisa ku hlaya. Loko ku ri ni lava endlaka tano, tsala leswi.*
 - e. *Tirha eka timhaka leti hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.*

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhendzelekisa mahlakala ya mavoko ya hina ku ya eximatsini ivi hi ya exineneni.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi rhandza ku hlamula swivutiso swa switori.*
 - *Ndzi rhandza ku tsala switori swa mina nwini.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va bye leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 31

1. Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.

- Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
- Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
- Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Ku xavisiwa matandza mantshwa.*
- Vula u ku: *Kokwana* wa Rhulani u na tihuku to tala leti vekaka matandza yo tala! Ku na matandza yo tala swinene kufikela laha ma tumbeleke na jarata hinkwaro. Siku rin'wana, endzhaku ka loko munghana wa Rhulani, Dakalo, a endzerile Rhulani naswona a rhandza matandza lama ma ha ku tshikeriwaka, kokwana u ta na miehleketo ya vutlhari. U teka xiboho xo aka xisaka xa tihuku kutani a sungula bindzu ra ndyangu. Rhulani u penda mfungho wo saseka, naswona sesi wa yena Rudzani u endla swiphephana swa mihlovohlovo ku navetisa matandza ya vona lama ma ha ku tshikeriwaka. Xana bindzu ra vona lerintshwa leri tsakisaka ra matandza ri ta humelela? Naswona xana va nga kurisa bindzu ra vona ri va lerikulu swinene?

2. Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:

- Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
- Komba vadyondzi swifaniso.
- Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
- Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
- Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) ku kombisa marito lawa munhu un'wana a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: U vurile leswaku, "Ndzi lava ku sungula bindzu.
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: Kokwanaxisati u vurile leswaku hina matamatisi yo tala yo xavisa.
- Vutisa vadyondzi: Xana hi veka kwihi swiangi ku kombisa hi ku hetiseka leswi munhu a swi vuleke? Hi swihi swihikahato swin'wana leswi hi faneleke ku swi tirhisa?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi: Kokwanaxisati u vulavurile marito lama: hi na matamatisi yo tala yo xavisa. Hikuva lama i marito ya kokwanaxisati hi ku kongoma, hi ma vekela endzeni ka swiangi. Swiangi swi fana na mifungo ya hlawuleka ya mbulavulo leyi kombisaka leswi munhu un'wana a swi vuleke. Hi nga landzelela magoza lama: Kokwana u vurile leswaku hi bye leswaku i mani loyi a vulavulaka. Hi fanele ku vekela hefemulo emahlweni ka marito lama vulavuriwaka. Swiangi swi vakeriwa ematlhelo ka marito mo kongoma lama kokwanaxisati a ma vuleke. Hi fanele ku tsala rito ro sungula ri sungula hi letere lamakulu endzeni ka swiangi. Hi fanele ku vekela hiko hi nga si pfala swiangi, hikuva i xiphemu xa leswi kokwanaxisati a swi vuleke. Hi tsala: Kokwanaxisati u vurile leswaku, "Hi na matamatisi yo tala yo xavisa."

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - U vurile leswaku ndzi na miehleketo ya kahle.
 - Manana u vurile leswaku hi ya emavhengeleni.
 - U vurile leswaku hi xavisa matandza ya hina lama saleke.
- Hlamusela vadyondzi: Vekela swiangi endhawini leyi nga fanela. Tsundzuka ku vekela hefemulo, letere lerikulu na hiko eka swivulwa swa wena.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 7.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Ku anakanyisisa hi tlilasi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi eka khapete kumbe ehansi emahlweni ka wena.**
2. **Khoma mbulavurisano mayelana na mofoloji.**
3. **Tsundzuxa vadyondzi leswaku:**
 - a. *Mofimi i xiphemu lexitsongo xa rito lexi nga na nhlamuselo.*
 - b. *Rito ri nga vumbiwa hi mofimi yin'we, Xik: Dya*
 - c. *Rito ri nga vumbiwa hi nhlango wa timofimi to hambana, xik: xi-kol-o*
4. **Vutisa vadyondzi loko va nga ehleketa hi swikombiso swihi na swihi swa timofimi. Yingisela tinhlamulo ta vona.**
5. **Byela vadyondzi leswaku eka kotara leyi, hi ta kongomisa ngopfu eka timofimi tanihi ndlela yo hi pfuna hi ku hlaya na ku twisisa.**
6. **Kombela vadyondzi ku hundzuluka va vulavula na ku burisana hi xivutiso lexi landzelaka:**

Xana swi hi pfuna njhani ku kota ku hlaya ni ku twisisa tefonimi to hambanahambana?
7. **Endzhaku ka timinete ti nga ri tingani, kombela vadyondzi ku kuma mbuyelo.**
8. **Amukela ni ku kanela hi tinhlamulo hinkwato, naswona u engetela tipoyinti leti landzelaka loko swi laveka:**
 - a. *Loko hi tiva ku hlaya mofimi, swi nga hi pfuna ku hlaya marito yo tala, hikuva hi nga hlaya xiphemu xexo xa rito hi ku olova.*
 - b. *Loko hi tiva ku hlaya mofimi, swi nga hi pfuna ku hlaya marito yo leha, hikuva hi nga hlaya xiphemu xexo xa rito hi ku olova.*
 - c. *Loko hi tiva nhlamuselo ya mofimi, swi nga hi pfuna ku kuma nhlamuselo ya rito leri hi nga ri tiviki.*
9. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 8.
 - b. Hlayela vadyondzi tsalwa, kutani u hlaya tsalwa na vadyondzi.
 - c. Vulavulani hi swivutiso leswi landzelaka tsalwa.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisesele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Mofimi i xiphemu xa rito.*
 - *Yi engetela kumbe ku cinca nhlamuselo ya rito*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byeletse leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 31

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Ku xavisiwa matandza mantshwa*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlayi wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula: hi ta tsala xifaniso lexi: Xitori lexi vulavulaka hi ximunhuhatwa lexi nga sungula bindzu.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: Ndzi ya ku tsaleni ka xitori hi ximunhuhatwa lexi sungulaka ____ bindzu...
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: Ximunhuhatwa na bindzu ra xona.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - Xana i mani ximunhuhatwa xa wena? (Vito na malembe)
 - Xana i bindzu ra muxaka muni leri ximunhuhatwa xa wena xi lavaka ku ri sungula?
 - Xana ximunhuhatwa xa wena xi vulavula na mani hi miehleketo ya xona?
 - Xana i yini leswi va swi ehleketaka na ku endla xiboho eka swona endzhaku ka mbulavurisano?
 - Xana va simeka bindzu ra vona kwihi naswona njhani?
 - Xana ku humelerile yini hi siku ro sungula ra bindzu ra vona?
 - Xana muxavi wo sungula u vula yini?
 - Xana hi xihixiphiqho lexi nga humelela hi xitshuketa eka bindzu?
 - Xana ximunhuhatwa xi ololoxa njhani xiphiqho lexi?
 - Xana xitori xi hela njhani? Xana ximunhuhatwa xi titwa njhani?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ____ u tekile xiboho xo lava ku sungula bindzu.

Yena / yena a a lava ku...

U burisanile hi miehleketo ya yena na...

Yena / yena u tekile xiboho xa...

Yena / yena u simekile bindzu ra vona...

Eku sunguleni, swilo a swi ri...

Kutani ku fika muxavi wun'wana a ku, "..."

Hi xitshuketa ku vile...

Yena / yena a a fanerile ku...

Eku heteleleni...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 8.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

INdzi tsakele
ximunhu-
hatwa lexi...
hikuva...

Ndzi
dyondzile ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khomile 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswaku xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurisano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo & mofoloji: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: rhandza, tirhandza, rhandzeka, rhandzana, rhandziwa
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Manana u rhandziwa hi vanhu vo tala.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 10.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 31

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Ku xavisiwa matandza mantshwa*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta dirowa na ku lebula xiphemu lexi hi xi tsakelaka xa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Open your eyes and say: My favourite part of the story was when...
 - c. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
 - d. Dirowa xifaniso hi xihatla ebodweni. Loko u ri karhi u dirowa, hlamusela leswi u swi dirowaka.
 - e. Engetela tilebulu ta 1 kufika ka 2.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfala matihlo ya vona kutani va ehleketa hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori.
 - b. Vula u ku: Ehleketa hi mavonelo ya wena, u nga kopeli xikombiso xa mina.
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku va pfula matihlo ya vona kutani va kanerisana hi tinhlamulo ta vona na mutirhisani wa vona.
 - d. Kutani, lerisa vadyondzi ku dirowa xiphemu xexo xa xitori eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - e. Pfunya vadyondzi ku engetela tilebulu ta 1 kufika ka 2 eka leswi va swi diroweke.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Xitori lexi vulavulaka hi ximunhuhatwa lexi nga sungula bindzu.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tllilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasi u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ____ u tekile xiboho xo lava ku sungula bindzu.

Yena / yena a a lava ku...

U burisanile hi miehleketo ya yena na...

Yena / yena u tekile xiboho xa...

Yena / yena u simekile bindzu ra vona...

Eku sunguleni, swilo a swi ri...

Kutani ku fika muxavi wun'wana a ku, "..."

Hi xitshuketa ku vile...

Yena / yena a a fanerile ku...

Eku heteleleni...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 10.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo & mofoloji: NDZA ENDLA: Tivisa, hlamusela na ku vumba

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tivisa mofimi ya vhiki eka vadyondzi: va-**
2. **Hlamusela vadyondzi leswi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Mofimi leyi yi komba leswaku leswi vuriwaka swi hundza xin'we.
 - Yi tirha ku komba vuningi bya maviti lama vuriwaka.
 - Yi tirhisiwa eka marito lama kongomisaka eka vanhu.
 - Vun'we bya kona ku va ku tirhisiwa mu- kumbe n-
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - n'wana
4. **Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.**
5. **Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:**
 - vana
6. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - mukhalabye
 - vakhalabye
7. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 12.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Kelvin Doe u velekiwile seJheretown, setikweni ra le Sierra Leone.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va bye leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 15

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Kelvin Doe: DJ Focus*
- b. Vula u ku: *Xitori* lexi xa ntiyiso xi vulavula hi munhu loyi a nga n'wamabindzu loyi a vuriwaka Kelvin Doe. Hi hlangana na Kelvin loko a ri na malembe ya khume, a tshama etikweni ra rikwavo ra Sierra Leoné. Kelvin u teka xiboho xo tlhantlha xiphiqo lexikulu xa vaakelani va yena: vusiku bya munyama lebyi nga riki na gezi. U lavalava tinsimbi leti nga ta khale eka swichelathyaka, switirhisiwa swa elektroniki leswi tshovekeke na switirhisiwa leswi lahliweke eka swichelathyaka. Hi ku tirha hi matimba na ku tinyiketela, Kelvin u tidyondzisa vunjhiniyara naswona u aka betiri leyi hlamarisaka hi thyaka. Endzhaku ka sweswo, u lorha swinene naswona u tumbuluxa xitichi xa yena xa xiyanimoya xa vaakelani, a va DJ Focus! A hi hlayeni ku kuma leswaku milorho ya Kelvin yi n'wi yisa ku fikela kwihi.
- c. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelalaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikambisiso.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 12.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tifoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 2.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *vutumbuluxi: Ku va kahle eka ku ehleketa hi miehleketo leyintshwa na ya vutlhari yo tlhantlha swiphiso.*
 - *vunjhinyara: Ku dizayina na ku aka swilo ku tlhantlha swiphiso.*
 - *Xifambisatsisinginali: Xitirhisiwa lexi rhumelaka tisiginali ta xiyanimoya leswaku vanhu va kota ku yingisela xiyanimoya.*
 - *ku tiyisela: Ku ya emahlweni u tirha hi matimba hambiloko nchumu wo karhi wu tika.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso

E: Endla hi rito

B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito

V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo & mofoloji: HA ENDLA: ha titoloveta swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: va-**
2. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Mukhalabye u ya emasin'wini.
3. **Vitana mudyondzi ku kombisa no hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kona kumbe ku cinciwa kona.**
4. **Vitana mudyondzi wa vumbirhi ku tsala xikombiso xa 1 hi vuntshwa xi ri na ku cinca:**
 - Vakhalabye va ya emasin'wini.
5. **Vitana mudyondzi wa vunharhu ku tiyisisa loko ku cinca ku endliwile hi ndlela leyinene.**
6. **Loko swi nga ri tano, mudyondzi u fanele ku ta eka bodo a ta endla ndzulamiso.**
7. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Hi ta vonana na makwerhu.
 - Hi ta vonana na makwerhu.
8. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 13.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Loko Kelvin a ri na malembe ya 10 hi vukhale, a lava ku lulamisa xiphiso xa gezi.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 17

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; yimisa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Kelvin Doe: DJ Focus*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 13.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 14.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humeletelela kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - "Ndzi na miehleketo!" ____ u vurile...
 - Ndyangu wa ka ____ a wu ri na matsavu yo tala swinene, a wu nga swi tivi leswaku wu ta endla yini hi wona...
 - "Ndzi na xitiviso lexi ndzi lava ku xi endla" ku vula manana...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona.
Xikombiso: Hi ntolovelole, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humeletelela kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo & mofoloji: u endla: ku titoloveta na munghana, kutani hi un'weun'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: va-**
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Muchayeri wa movha ufikile.
4. **Lerisa vadyondzi ku kopa xikombiso xa 1 etibukwini ta vona.**
5. **Endzhaku ka sweswo, lerisa vadyondzi ku tirha na munghana ku endla leswi landzelaka:**
 - a. Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - b. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca.
6. **Vitana vadyondzi ku va na nyingiso.**
7. **Languta eka xikombiso xa 1 eka bodo, kutani u endla leswi landzelaka:**
 - Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - a. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:
 - Vachayeri va movha va fikile.
8. **Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla ndzulamiso loko swi laveka.**
9. **Phindha hi xikombiso xa 2, kambe eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku tirha hi un'weun'we:**
 - Xikolo xi rhangeriwa hi mufambisi.
 - Xikolo xi rhangeriwa hi vafambisi.
10. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 15.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Kelvin u endlile xiboho xa leswaku u lava ku sungula xitichi xa rhadiyo.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 17

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Kelvin Doe: DJ Focus*
 - d. Vula u ku: *Xitori lexi xa ntiyiso xi vulavula hi munhu loyi anga n'wamabindzu loyi a vuriwaka Kelvin Doe. Hi hlangana na Kelvin loko a ri na malembe ya khume, a tshama etikweni ra rikwavo ra Sierra Leoné. Kelvin u teka xiboho xo tlhantlha xiphiqo lexikulu xa vaakelani va yena: vusiku bya munyama lebyi nga riki na gezi. U lavalava tinsimbi leti nga ta khale eka swichelathyaka, switirhisiwa swa elektroniki leswi tshovekeke na switirhisiwa leswi lahliweke eka swichelathyaka. Hi ku tirha hi matimba na ku tinyiketela, Kelvin u tidyondzisa vunjhiniyara naswona u aka betiri leyi hlamarisaka hi thyaka. Endzhaku ka sweswo, u lorha swinene naswona u tumbuluxa xitichi xa yena xa xiyanimoya xa vaakelani, a va DJ Focus! A hi hlayeni ku kuma leswaku milorho ya Kelvin yi n'wi yisa ku fikela kwihi.*
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikambisiso.
 - Vutisa vadyondzi: Hi ntolovelo hi dyondza swo karhi eka xitori. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri lowunene kumbe lowu hoxekeke. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri wunene kumbe wo biha. Xana u dyondzile yini eka xitori lexi?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Xitori lexi vulavulaka hi ximunhuhatwa lexi nga sungula bindzu.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Xitori xo tumbuluxiwa / xo ka xi nga ri xa ntiyiso
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala xitori xa swivulwa swa kwalomu ka khume.
 - SMR: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula: A hi languteni mepe wa wena wa miehleketo ivi hi wu tirhisa ku sungula ku tsala.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ____ u tekile xiboho xo lava ku sungula bindzu.

Yena / yena a a lava ku...

U burisanile hi miehleketo ya yena na...

Yena / yena u tekile xiboho xa...

Yena / yena u simekile bindzu ra vona...

Eku sunguleni, swilo a swi ri...

Kutani ku fika muxavi wun'wana a ku, "..."

Hi xitshuketa ku vile...

Yena / yena a a fanerile ku...

Eku heteleleni...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 15.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Ntlango wa miehleketo wa mofimi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Eku sunguleni ka kotara, dyondzisa vadyondzi ntlango lowu. Hlamusela leswaku wu ta tlangiwa hi Ravumune rin'wana na rin'wana.

Swiletelo:

1. Tshamisisa vadyondzi hi mitlawwa ya 4–6.
2. Hlawula 'mufambisi wa ntlango' eka ntlawa wun'wana na wun'wana – munhu loyi a lawulaka ntlango.
3. Vula mofimi leyi dyondzisiweke, xk.: va-
4. Mufambisi wa ntlango u sungula a ku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana
5. Ntlango wu ya emahlweni hi fambelotlhelo ra xikombankarhi.
6. Mudyondzi loyi a landzelaka u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana na vatatana
7. Mudyondzi wa vunharhu u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana, vatatana na vahahani
8. Ntlango wu ya emahlweni kusuka eka mudyondzi un'wana kuya eka mudyondzi un'wana, ku kondza ku nga ha ri na marito man'wana lama nga boxiwaka.
9. Vadyondzi va fanele ku xaxameta marito hinkwawo hi ku landzelelana loku faneleke, kumbe va humesiwile eka xiyenge xexo xa ntlango.
10. Mudyondzi loyi a saleke hi yena muhluri eka xiyenge xexo xa ntlango.
11. Mudyondzi yaloye hi yena a sungulaka eka xiyenge lexi landzelaka xa ntlango.
12. Loko ntlawa wu hetile xiyenge xo karhi xa ntlango, wu fanele ku tshama wu miyerile wu vekile mavoko etinhlokweni ta wona wu rindzela mofimi leyi landzelaka.
13. **Loko mitlawwa hinkwayo yi lunghekile, nyika mofimi leyi landzelaka, xk.: va-**
14. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 16.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.

- c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
- d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
- e. Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Kelvin u tinyikile vito leri a ri tikhisa eka rhadi yo ra Df Focus.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va bye leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 17

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Kelvin Doe: DJ Focus*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikambisiso.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Hi ntolovelo hi dyondza swo karhi eka xitori. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri lowunene kumbe lowu hoxekeke. Mikarhi yin'wana, hi fanele hi endla xiboho xa loko nchumu wo karhi a wu ri wunene kumbe wo biha. Xana u dyondzile yini eka xitori lexi?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlayi wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Xitori lexi vulavulaka hi ximunhuhatwa lexi nga sungula bindzu.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

Siku rin'wana, ____ u tekile xiboho xo lava ku sungula bindzu.

Yena / yena a a lava ku...

U burisanile hi miehleketo ya yena na...

Yena / yena u tekile xiboho xa...

Yena / yena u simekile bindzu ra vona...

Eku sunguleni, swilo a swi ri...

Kutani ku fika muxavi wun'wana a ku, "..."

Hi xitshuketa ku vile...

Yena / yena a a fanerile ku...

Eku heteleleni...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 16.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndo takalela
mubvu-
mbedzwa...
ngauri...

Ndzi
dyondzile ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavuriso wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khomile 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavuriso.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavuriso ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswaku xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhuriso wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo & mofoloji: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: vateki, vahlaleri, vakhegula, vamanana, varimi
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Vadyondzi va ta huma hi awara ya mune.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 18.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 17

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Kelvin Doe: DJ Focus*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta hetisisa ku twisisa loku tsariweke ehansi mayelana na xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Tsala swivutiso ebodweni.
 - b. Hlaya xivutiso xin'wana na xin'wana hi rito leri tlakukeke.
 - c. Hlamusela leswaku xivutiso xi lava nhlamulo ya njhani.
 - d. Xikombiso: Xana Anna a a ambale yini? Nhlamulo yi fanele ku hi byela hi swiambalo swa Anna.
 - e. Xikombiso: Xana u ehleketa leswaku Anna a a fanele a endle yini? Nhlamulo a yi kona eka xitori – vadyondzi va fanele ku ehleketa hi mavonelo ya vona.
 - f. Hlamusela vadyondzi leswaku ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana ku na marito lama nga tsariwa ya ku sungula xivulwa. Hlamusela leswaku va fanele ku ma tirhisa ku va pfuna ku tsala nhlamulo ya vona.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto kutani va tsala siku na nhlokomhaka leyi nge: Ntwisiso.
 - b. Byela vadyondzi ku tirhisa 'swiphemu swo sungula xivulwa' ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana na ku tsala nhlamulo ya xivutiso xin'wana na xin'wana etibukwini ta vona.
 - c. Lerisa vadyondzi ku tirhisa vutivi bya vona bya mipfumawulo ku tsala marito lama va nga ma tiviki. Va fanele ku vula rito hi ku nonoka va tlhela va tsala mipfumawulo leyi va yi twaka.

Ntwisiso lowu tsariweke

1. **Xana Kelvin Doe u velekiwile kwihi?**
Kelvin Doe u velekiwile hi lembe ra...
2. **Loko a ha ri mufana, i xiphiqo xihle lexi vaakelani va Kelvin a va ri na xona?**
Xiphiqo lexi vaakelani va Kelvin a va ri na xona a ku ri...
3. **Hi swihi swilo swa mune leswi Kelvin a swi tirhiseke loko a tumbuluxa betiri ra yena?**
Swilo swa mune leswi Kelvin a swi tirhiseke a ku ri: ____, ____, ____, na ____.
4. **Xana khempe ya vutumbuluxi a yi lava ku pfuna vantshwa ku endla yini?**
ampa a yi lava ku pfuna vana lavatsongo ku...
5. **Xana Kelvin u yile kwihi eyunivhesiti?**
Kelvin u yile ... e...

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 2, pheji
ra 51

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko:** Xitori lexi vulavulaka hi ximunhuhatwa lexi nga sungula bindzu.
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala xitori xa swivulwa swa kwalomu ka khume.
 - SMR: Hi ku tirhisa swirhatana (swikombiso swa mbulavulo) swi tirhisiwa ku kombisa marito lawa munhu a ma vuleke (ku vulavula hi ku kongoma).
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
4. **Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.**
5. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
6. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ra: 51
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni' emakumu ka pheji. Dizayina xinavetiso xa wena. Dirowa xifaniso u tsala swivulwa leswi nga ta endla leswaku vanhu va lava ku xava.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 18.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo:** *Hi endla ku hambana*
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - *Xana hi tihi tindlela tin'wana leti u nga pfunaka hatona ku endla leswaku kaya ra wena kumbe xikolo xa wena xi va ndhawu yo antswa?*
 - *Xana ku humelela yini loko vanhu va lahla thyaka kumbe ku tlangisa mati?*
 - *Hikokwalahokayini swi ri swa nkoka ku hlayisa swimilana, swiharhi na mbango?*
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 20.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena: N'wana a hi wa un'we.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka: Xivuriso lexi i xo hlohoteka leswaku vanhu va fanele ku pfunana. Loko va vona un'wana a lava mpfuno, va fanele ku nghenelela va pfuna.

Mipfumawulo & mofoloji: NDZA ENDLA: Tivisa, hlamusela na ku vumba

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tivisa mofimi ya vhiki eka vadyondzi: mi-**
2. **Hlamusela vadyondzi leswi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Mofimi leyi yi komba ku tala ka swilo leswi vuriwaka.
 - Yi komba vunyingi bya swilo swo fana na mavito ya mirhi kumbe misinya.
 - Yi lungeleriwa emasungulweni ka maviti.
 - Loko riviti ra kona ri vula nchumu wun'we ri vonaka hi ku sungula hi mukumbe n-.
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - muti
4. **Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.**
5. **Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:**
 - miti
6. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - nkuwa
 - mikuwa
7. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 22.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Zweli u titwile a hlundzukele endzhaku ko vona vana vanwana va hlekula Lungi exikolweni.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 31

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Tiyani wa vulavula*.
- Vula u ku: *Zweli u* twa a hlundzuka loko a vona vana van'wana va hlekula munghana wa yena Lungi hi tintangu ta yena leti handzukeke. U tsundzuka loko tintangu ta yena n'wini ti handzukile lembe leri nga hundza, naswona a nga titwangi kahle. Zweli u lava ku pfuna, kambe u titwa a chava swinene. U ti vutisa leswaku ku ta humelela yini loko vaxanisi va sungula ku n'wi hlekula endzhaku ka sweswo? Zweli u vulavula na manana wa yena hileswi a faneleke ku swi endla. Hi siku leri landzelaka, loko nsimbi ya xikolo yi rila ku ya eka nkarhi wo wisa, vana va tlhela va hlengeletana va rhendzela Lungi. Zweli u hefemulerile ehenhla a ya yima emahlweni ka vona ku yimela munghana wa yena Lungi. A hi hlayeni ku kuma loko vaxanisi va hlekurile Zweli na ku vona leswaku ku ta humelela yini ku ya emahlweni.
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Vutisa swivutiso / ku tivutisa.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 22.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 20.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *ku hlekula: Ku vula swilo leswi nga riki swa musa leswaku munhu un'wana a nga titwi kahle kumbe a khomiwa hi tingana.*
 - *ku xanisiwa: U khomile munhu un'wana hi ndlela yo biha kumbe leyi vavisaka hi ku vuyelela.*
 - *ku phohla: Ku huma hi le ndzeni ka mbhovo.*
 - *yi yimela: Ku pfuna kumbe ku sirhelela munhu un'wana loyi a khomiweke hi ndlela yo ka yi nga ri kahle.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso

E: Endla hi rito

B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito

V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo & mofoloji: HA ENDLA: ha titoloveta swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: mi-**
2. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Tatana u xavisa nkombe.
3. **Vitana mudyondzi ku kombisa no hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kona kumbe ku cinciwa kona.**
4. **Vitana mudyondzi wa vumbirhi ku tsala xikombiso xa 1 hi vuntshwa xi ri na ku cinca:**
 - Tatana u xavisa mikombe.
5. **Vitana mudyondzi wa vunharhu ku tiyisisa loko ku cinca ku endlwile hi ndlela leyinene.**
6. **Loko swi nga ri tano, mudyondzi u fanele ku ta eka bodo a ta endla ndzulamiso.**
7. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Hi le ku akeni ka muti.
 - Hi le ku akeni ka miti.
8. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 23.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhendzelekisa mahlakala ya mavoko ya hina ku ya eximatsini ivi hi ya exineneni.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Hi siku leri landzelaka loko bele yi rila ya ku wisa. Zweli a titwa a vilela.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 33

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; yimisa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Tiyani wa vulavula*.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 23.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *xiphiqo: Nchumu wun'wana lowu nga hoxeka kumbe lowu nonon'hwaka naswona wu lavaka ku lulamisiwa.*
 - *xitshunxo: Nhlamulo ya xiphiqo.*
 - *mbango: Misava leyi yi hi rhendzeleke, ku katsa na swimilana, swiharhi, mati, misava na vanhu.*
 - *switirhisiwa swa ntumbuluko: Nchumu lowu hi wu kumaka eka ntumbuluko lowu vanhu va wu tirhisaka, kufana na mati, ku vonakala ka dyambu, mirhi kumbe misava.*
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 24.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:
 - *Mikarhi yin'wana vanhu va ehleketa leswaku i vanhu lavakulu ntsena lava nga lulamisaka swiphiqo leswikulu. Kambe swiendlo leswitsongo, swo tanihi ku rhwalela thyaka kumbe ku tima pompi leyi thonaka, swi nga pfuna ku endla ku hambana na swona.*
 - *Hi avelana mbango na swiharhi na vanhu van'wana. Tindhawu to fana na milambu, tiphaki, makhwati ni malwandlekulu i makaya ya swiharhi. Leti na tona i tindhawu leti vanhu va ti tirhisaka. Ku hlayisa tindhawu leti ti tshama ti basile i swinene eka munhu un'wana na un'wana.*
 - *Switirhisiwa swa ntumbuluko a swi fanelangi swi tlangisiwa! Mati na ndzilo i switirhisiwa swa nkoka. Loko hi tirhisa leswi hi swi lavaka ntsena, vanhu van'wana na vona va kota ku swi kuma va nga kayiveli na le ka nkarhi lowu taka.*

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. Swivutiso:

- a. *Xana hi swihi swiphiqo leswi u nga swi vonaka eka xifaniso lexi leswi nga ha vavisaka vanhu, swiharhi kumbe mbango?*
- b. *Xana vanhu va endla yini ku pfuneta ku endla ku hambana?*
- c. *Xana hi tihi tindlela tin'wana leti vana va nga pfunaka hatona ku hlayisa misava leyi va rhendzeleke?*

Mipfumawulo & mofoloji: u endla: ku titoloveta na munghana, kutani hi un'weun'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: mi-**
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Ku byariwa murhi.
4. **Lerisa vadyondzi ku kopa xikombiso xa 1 etibukwini ta vona.**
5. **Endzhaku ka sweswo, lerisa vadyondzi ku tirha na munghana ku endla leswi landzelaka:**
 - a. Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - b. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca.
6. **Vitana vadyondzi ku va na nyingiso.**
7. **Languta eka xikombiso xa 1 eka bodo, kutani u endla leswi landzelaka:**
 - Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - a. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:
 - Ku byariwa mirhi.
8. **Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla ndzulamiso loko swi laveka.**
9. **Phindha hi xikombiso xa 2, kambe eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku tirha hi un'weun'we:**
 - Hi tsakela ku dya nhlata.
 - Hi tsakela ku dya mihlata.
10. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 25.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Vana va tshikile ku hlekula Lungi. Va lo suka va famba.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 33

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Tiyani wa vulavula*
 - d. *Vula u ku: Zweli u twa a hlundzuka loko a vona vana van'wana va hlekula munghana wa yena Lungi hi tintangu ta yena leti handzukeke. U tsundzuka loko tintangu ta yena n'wini ti handzukile lembe leri nga hundza, naswona a nga titwangi kahle. Zweli u lava ku pfuna, kambe u titwa a chava swinene. U ti vutisa leswaku ku ta humelela yini loko vaxanisi va sungula ku n'wi hlekula endzhaku ka sweswo? Zweli u vulavula na manana wa yena hileswi a faneleke ku swi endla. Hi siku leri landzelaka, loko nsimbi ya xikolo yi rila ku ya eka nkarhi wo wisa, vana va tlhela va hlengeletana va rhendzela Lungi. Zweli u hefemulerile ehenhla a ya yima emahlweni ka vona ku yimela munghana wa yena Lungi. A hi hlayeni ku kuma loko vaxanisi va hlekurile Zweli na ku vona leswaku ku ta humelela yini ku ya emahlweni.*
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Vutisa swivutiso / ku tivutisa.
 - Vutisa vadyondzi: Swa tsakisa ku ehleketa hi xitori na ku tivutisa swivutiso. Xana hi swihi swivutiso leswi u nga na swona mayelana na xitori lexi?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Ku tirhisa hefemulo ku hambanisa swilo eka nxaxamelo. A ku na hefemulo emahlweni ka nchumu wo hetelela. Ematshan'wini ya sweswo, hi vekela rito 'na' (kumbe rito 'kumbe'). Xikombiso: Ndzi lava ku dya huku, tinyawa kumbe nhlampfi eka swakudya swa nimadyambu.
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: Ndzi tsakela ku pfuna ekaya. Ndzi pfuna hi ku sweka, ku basisa na ku phamela swiharhi.
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Hefemulo yi tirhisiwa ku hambanisa swilo eka nxaxamelo.

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: Ndzi pfuna makwenu lontsongo wa mina ku hlamba meno, ku tsala ntirhokaya na ku boha tintangu.
- Vutisa vadyondzi: Xana hi vekela kwini mifungo yo hefemula eka nxaxamelo lowu?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi:
 - Hi fanele hi vekela hefemulo exikarhi ka nchumu wun'wana na wun'wana eka nxaxamelo. A ku na hefemulo emahlweni ka nchumu wo hetelela. Ematshan'wini ya sweswo hi vekela rito 'na' (kumbe rito 'kumbe'). Eka nxaxamelo lowu, nchumu wun'wana na wun'wana wu tlula rito rin'we: Ndzi pfuna makwenu lontsongo wa mina ku hlamba meno, ku endla ntirhokaya na ku boha tintangu.

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - Migingiriko leyi ndzi yi tsakelaka ngopfu i ku tlanga bolo ya milenge, ndzi sweka na tatana na ku yingisela switori.
 - Ndzi lava ku dya huku leyi nga na tinyawa kumbe nhlampfi eka swakudya swa nimadyambu vusiku bya namuntlha.
 - Xana u lava ku xava xikipa xa pinki wasi kumbe xa xitshopana?
- Hlamusela vadyondzi: Vekela mifungo yo hefemula endhawini leyi nga fanela eka nxaxamelo.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Hefemulo yi tirhisiwa ku hambanisa swilo eka nxaxamelo.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 25.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Ntlango wa miehleketo wa mofimi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Eku sunguleni ka kotara, dyondzisa vadyondzi ntlango lowu. Hlamusela leswaku wu ta tlangiwa hi Ravumune rin'wana na rin'wana.

Swiletelo:

1. Tshamisisa vadyondzi hi mitlawwa ya 4–6.
2. Hlawula 'mufambisi wa ntlango' eka ntlawa wun'wana na wun'wana – munhu loyi a lawulaka ntlango.
3. Vula mofimi leyi dyondzisiweke, xk.: va-
4. Mufambisi wa ntlango u sungula a ku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana
5. Ntlango wu ya emahlweni hi fambelotlhelo ra xikombankarhi.
6. Mudyondzi loyi a landzelaka u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana na vatatana
7. Mudyondzi wa vunharhu u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana, vatatana na vahahani
8. Ntlango wu ya emahlweni kusuka eka mudyondzi un'wana kuya eka mudyondzi un'wana, ku kondza ku nga ha ri na marito man'wana lama nga boxiwaka.
9. Vadyondzi va fanele ku xaxameta marito hinkwawo hi ku landzelelana loku faneleke, kumbe va humesiwile eka xiyenge xexo xa ntlango.
10. Mudyondzi loyi a saleke hi yena muhluri eka xiyenge xexo xa ntlango.
11. Mudyondzi yaloye hi yena a sungulaka eka xiyenge lexi landzelaka xa ntlango.
12. Loko ntlawa wu hetile xiyenge xo karhi xa ntlango, wu fanele ku tshama wu miyerile wu vekile mavoko etinhlokwani ta wona wu rindzela mofimi leyi landzelaka.
13. **Loko mitlawwa hinkwayo yi lunghekile, nyika mofimi leyi landzelaka, xk.: mi-**
14. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 26.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.

- c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
- d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
- e. Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Zweli a titwa a tinyungubyisa hi ku yimela mung hana wa yena.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byeke leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 33

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Tiyani wa vulavula*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Vutisa swivutiso / ku tivutisa.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Swa tsakisa ku ehleketa hi xitori na ku tivutisa swivutiso. Xana hi swihi swivutiso leswi u nga na swona mayelana na xitori lexi?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlayi wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Tsala papila u tsalela munhu un'wana leswaku a pfuneta ku ololoxa xiphiko exikolweni xa n'wina, ekaya, kumbe emugangeni wa ka n'wina.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: Ndzi ta tsalela papila eka ____ ku ringeta ku ololoxa xiphiko xa ____ emugangeni wa hina...
Ndzi ehleketa leswaku munhu loyi a nga endla... ku pfuna.
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: Dirowa xifaniso xa xiphiko lexi u nga ta tsala papila ku xi lulamisa.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - a. Xana hi xihhi xiphiko lexi u lavaka ku tsala hi xona?
 - b. Xana xiphiko xi humelela kwihi (exikolweni, ekaya, emugangeni)?
 - c. Xana u ta tsalela mani papila ra wena?
 - d. Hikokwalahokayini xiphiko lexi xi ri xa nkoka?
 - e. Xana u titwa njhani hi xiphiko lexi?
 - f. Xana u lava leswaku munhu yoloye a endla yini leswaku a pfuna?
 - g. Xana hi xihhi xitshunxo lexi a wu ta xi ringanyetaka?
 - h. Xana swilo swi nga antswa njhani endzhaku ka loko xiphiko xi ololoxiwile?
 - i. Hikokwalahokayini leswi swi ri swa nkoka eka wena?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Eka ____,

Ndzi mi tsalela hikuva...

Xiphiko lexi xi humelela eka...

I xiphiko hikuva...

Ndzi twa...hikuva...

Ndzi ehleketa leswaku hina / wena hi fanele ku...

Ndzi ehleketa leswaku u nga pfuna hi ____, ____, na / kumbe ____.

Leswi swi ta endla ku hambana hikuva...

Ndza khensa ku...

Hi ku tshembeka

[Vito]

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 26.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakele
ximunhu-
hatwa lexi...
hikuva...

Ndzi
dyondzile ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavuriso wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khomile 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavuriso.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavuriso ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswaku xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhuriso wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo & mofoloji: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: mikuma, mikanyi, mikarhi, mikumba, mimovha
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Ku na mikarhi leyi vana va dyaka hi yona.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 28.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 33

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Tiyani wa vulavula*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tiendlela mahetelelo ya hina yo hambanahambana ya xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Pfula matiho ya wena u vula u ku: Hmm, ndzi ehleketile hi makumu yo hambana ya xitori.
 - c. Byela vadyondzi miehleketo ya wena mayelana na makumu yo hambana ya xitori.
 - d. Ringeta ku ehleketa hi makumu lama nga tolovelekangiki – nchumu lowu vadyondzi va nga ta ka va nga wu ehleketi.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Vula u ku: pfala matihlo ya wena kutani u ehleketa hi makumu yo hambana ya xitori. U nga kopeli mavonelo ya mina, ndzi kombela leswaku u ta na mavonelo ya wena n'wini.
 - b. Vula u ku: Pfula matihlo ya wena kutani u byela mutirhisani wa wena makumu ya xitori.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula hi mavonelo ya vona, rhendzeleka etlilasini na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - d. Loko dyondzo yi fika emakumu, vitana vadyondzi vatsongo ku byela tlilasi hi makumu ya vona ya xitori.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Tsala papila u tsalela munhu un'wana leswaku a pfuneta ku ololoxa xiphiqo exikolweni xa n'wina, ekaya, kumbe emugangeni wa ka n'wina.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tlilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Eka _____,

Ndzi mi tsalela hikuva...

Xiphiqo lexi xi humelela eka...

I xiphiqo hikuva...

Ndzi twa...hikuva...

Ndzi ehleketa leswaku hina / wena hi fanele ku...

Ndzi ehleketa leswaku u nga pfuna hi _____, _____, na / kumbe _____.

Leswi swi ta endla ku hambana hikuva...

Ndza khensa ku...

Hi ku tshembeka

[Vito]

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 28.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vadyondzi
lava
hlawuriweke
va ta ta na
swifaniso swo
'Kombisa na
ku Byela'

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo & mofoloji: NDZA ENDLA: Tivisa, hlamusela na ku vumba

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tivisa mofimi ya vhiki eka vadyondzi: dyi-**
2. **Hlamusela vadyondzi leswi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Mofimi leyi yi komba leswaku nchumu i wukulu ku tlula mpimo.
 - Yi tirha ku komba leswaku kulelo ra kota a ri tolovelekangi.
 - Mofimi leyi yi lungeleriwa emasungulweni ka riviti.
 - Maviti mo tala ma pfumela ku lungeleriwa mofimi leyi.
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - homu
4. **Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.**
5. **Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:**
 - dyihomu
6. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - kereke
 - dyikereke
7. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 30.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Greta Thunberg a tshama etikweni leri vurwaka Sweden.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 43

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Greta Thunberg*, *nghwazi ya ku cinca ka ta maxelo*.
- Vula u ku: *Lexi i xitori xa ntiyiso xa Greta Thunberg, nhwanyana wo rhula wo huma eSweden loyi hakanyingi a swi n'wi tikela ku vulavula na van'wana hikuva byongo bya yena byi tirha hi ndlela leyi hambanekenyanana. Kambe loko a hlalerile vhidiyo ya xikolo leyi vulavulaka hi ku thyakisa ka tipulasitiki ni tibere ta le n'walungwini leti dlayiwaka hi ndlala, u swi tivile leswaku u fanele a ringeta ku endla swo karhi. Greta u tinyiketerile leswaku a va mutivi wa ku cinca ka maxelo. U sungurile hi ku vulavurisana na ndyangu wa ka vona leswaku wu tshika ku haha hi xihahampfhuka na ku dya nyama. Kutani, u endlile mfungo kutani a tshama ehandle ka muako wa mfumo leswaku a kombisa ku vilela. Mhaka leyi yi hi komba leswaku munhu un'we lontsongo a nga tisa ku cinca.*
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelalaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 30.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 20.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *ku thyakisa: Swilo leswi thyakeke kumbe leswi nga na khombo emoyeni, ematini kumbe emisaveni leswi vavisaka swimilana, swiharhi na vanhu.*
 - *bere ya le n'walungu: Bere leyikulu yo basa leyi tshamaka etindhawini leti titimelaka swinene ekusuhi na le n'walungwini wa le Pole.*
 - *ku cinca ka maxelo: Ku cinca ka nkarhi wo leha ka maxelo ya misava loku endlaka leswaku pulanete yi hisa naswona swi khumba ntumbuluko.*
 - *ku kombisa ku vilela: Loko vanhu va hlangana ku kombisa leswaku a va pfumelelani na nchumu wo karhi naswona va lava leswaku wu cinciwa.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo & mofoloji: HA ENDLA: ha titoloveta swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: dyi-**
2. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Ku pfuriwile vhengele.
3. **Vitana mudyondzi ku kombisa no hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kona kumbe ku cinciwa kona.**
4. **Vitana mudyondzi wa vumbirhi ku tsala xikombiso xa 1 hi vuntshwa xi ri na ku cinca:**
 - Ku pfuriwile dyivhengele.
5. **Vitana mudyondzi wa vunharhu ku tiyisisa loko ku cinca ku endliwile hi ndlela leyinene.**
6. **Loko swi nga ri tano, mudyondzi u fanele ku ta eka bodo a ta endla ndzulamiso.**
7. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - U bombile hi kepisi yo tshwuka.
 - U bombile hi dyikepisi dyo tshwuka.
8. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 31.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Mudyondzisi u hlaluserile leswaku timovha na ti fekitiri swi endla leswaku moya wu hisa ngopfu.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlaluserile ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 45

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; yimisa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Greta Thunberg, nghwazi ya ku cinca ka ta maxelo*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangana njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 31.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 32.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humelelaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - "Yindlu leyi yi lava mpfuno wa hina!" ____ u vurile...
 - Siku rin'wana hi Mugqivela nimixo, ... va tekile xiboho xa leswaku va ta tisa ku cinca ekaya...
 - Swibye swa thyaka swi tatile sinki naswona swiambalo swa thyaka a swi hangalakile hinkwako...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. Xikombiso: Hi ntolovelolo, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humelelaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo & mofoloji: u endla: ku titoloveta na munghana, kutani hi un'weun'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: dyi-**
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Phuresidente u tshama eka tafula ro saseka.
4. **Lerisa vadyondzi ku kopa xikombiso xa 1 etibukwini ta vona.**
5. **Endzhaku ka sweswo, lerisa vadyondzi ku tirha na munghana ku endla leswi landzelaka:**
 - a. Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - b. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca.
6. **Vitana vadyondzi ku va na nyingiso.**
7. **Languta eka xikombiso xa 1 eka bodo, kutani u endla leswi landzelaka:**
 - Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - a. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:
 - Phuresidente u tshama eka dyitafula dyo saseka.
8. **Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla ndzulamiso loko swi laveka.**
9. **Phindha hi xikombiso xa 2, kambe eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku tirha hi un'weun'we:**
 - Ntlango wa bolo wu voniwa hi ntshungu.
 - Ntlango wa bolo wu voniwa hi dyintshungu.
10. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 33.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Vana emisaveni hinkwayo va vonile tivhidiyo ta yena eka inthanete.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 45

1. Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.

- Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
- Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
- Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Greta Thunberg*, *nghwazi ya ku cinca ka ta maxelo*
- Vula u ku: *Lexi i xitori xa ntiyiso xa Greta Thunberg, nhwanyana wo rhula wo huma eSweden loyi hakanyingi a swi n'wi tikela ku vulavula na van'wana hikuva byongo bya yena byi tirha hi ndlela leyi hambanekenyanana. Kambe loko a hlalerile vhidiyo ya xikolo leyi vulavulaka hi ku thyakisa ka tipulasitiki ni tibere ta le n'walungwini leti dlayiwaka hi ndlala, u swi tivile leswaku u fanele a ringeta ku endla swo karhi. Greta u tinyiketerile leswaku a va mutivi wa ku cinca ka maxelo. U sungurile hi ku vulavurisana na ndyangu wa ka vona leswaku wu tshika ku haha hi xihahampfhuka na ku dya nyama. Kutani, u endlile mfungho kutani a tshama ehandle ka muako wa mfumo leswaku a kombisa ku vilela. Mhaka leyi yi hi komba leswaku munhu un'we lontsongo a nga tisa ku cinca.*
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?

2. Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:

- Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
- Komba vadyondzi swifaniso.
- Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
- Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
- Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko.
 - Vutisa vadyondzi: Switori swin'wana swi na vuxokoxoko byo tala! Xana u ringeta njhani ku byi tsundzuka?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Tsala papila u tsalela munhu un'wana leswaku a pfuneta ku ololoxa xiphiqo exikolweni xa n'wina, ekaya, kumbe emugangeni wa ka n'wina.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Papila ra ximfumo
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala papila ra swivulwa swa kwalomu ka 10
 - SMR: Hefemulo yi tirhisiwa ku hambanisa swilo eka nxaxamelo.
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula: A hi languteni mepe wa wena wa miehleketo ivi hi wu tirhisa ku sungula ku tsala.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Eka _____,

Ndzi mi tsalela hikuva...

Xiphiqo lexi xi humelela eka...

I xiphiqo hikuva...

Ndzi twa...hikuva...

Ndzi ehleketa leswaku hina / wena hi fanele ku...

Ndzi ehleketa leswaku u nga pfuna hi _____, _____, na / kumbe _____.

Leswi swi ta endla ku hambana hikuva...

Ndza khensa ku...

Hi ku tshembeka

[Vito]

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 33.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Ntlango wa miehleketo wa mofimi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Eku sunguleni ka kotara, dyondzisa vadyondzi ntlango lowu. Hlamusela leswaku wu ta tlangiwa hi Ravumune rin'wana na rin'wana.

Swiletelo:

1. Tshamisisa vadyondzi hi mitlawwa ya 4–6.
2. Hlawula 'mufambisi wa ntlango' eka ntlawa wun'wana na wun'wana – munhu loyi a lawulaka ntlango.
3. Vula mofimi leyi dyondzisiweke, xk.: va-
4. Mufambisi wa ntlango u sungula a ku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana
5. Ntlango wu ya emahlweni hi fambelotlhelo ra xikombankarhi.
6. Mudyondzi loyi a landzelaka u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana na vatatana
7. Mudyondzi wa vunharhu u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana, vatatana na vahahani
8. Ntlango wu ya emahlweni kusuka eka mudyondzi un'wana kuya eka mudyondzi un'wana, ku kondza ku nga ha ri na marito man'wana lama nga boxiwaka.
9. Vadyondzi va fanele ku xaxameta marito hinkwawo hi ku landzelelana loku faneleke, kumbe va humesiwile eka xiyenge xexo xa ntlango.
10. Mudyondzi loyi a saleke hi yena muhluri eka xiyenge xexo xa ntlango.
11. Mudyondzi yaloye hi yena a sungulaka eka xiyenge lexi landzelaka xa ntlango.
12. Loko ntlawa wu hetile xiyenge xo karhi xa ntlango, wu fanele ku tshama wu miyerile wu vekile mavoko etinhlokweni ta wona wu rindzela mofimi leyi landzelaka.
13. **Loko mitlawwa hinkwayo yi lunghekile, nyika mofimi leyi landzelaka, xk.: dyi-**
14. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 34.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhendzelekisa mahlakala ya mavoko ya hina ku ya eximatsini ivi hi ya exineneni.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *lyeta u kombisile leswaku munhu unwana na unwana a nga pfuna pulanete.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 45

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Greta Thunberg, nghwazi ya ku cinca ka ta maxelo*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Kuma no tsundzuka vuxokoxoko.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Switori swin'wana swi na vuxokoxoko byo tala! Xana u ringeta njhani ku byi tsundzuka?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlayi wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Tsala papila u tsalela munhu un'wana leswaku a pfuneta ku ololoxa xiphiqo exikolweni xa n'wina, ekaya, kumbe emugangeni wa ka n'wina.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasi u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

Eka _____,

Ndzi mi tsalela hikuva...

Xiphiqo lexi xi humelela eka...

I xiphiqo hikuva...

Ndzi twa...hikuva...

Ndzi ehleketa leswaku hina / wena hi fanele ku...

Ndzi ehleketa leswaku u nga pfuna hi _____, _____, na / kumbe _____.

Leswi swi ta endla ku hambana hikuva...

Ndza khensa ku...

Hi ku tshembeka

[Vito]

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 34.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakele
ximunhu-
hatwa lexi...
hikuva...

Ndzi
dyondzile ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavuriso wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khomile 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavuriso.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavuriso ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswaku xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhuriso wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo & mofoloji: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: dyivoko, dyibuku, dyiketlela, dyibindzu, dyinhloko
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Ku ta fika lava nga nghena hi dyimovha.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 36.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 45

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Greta Thunberg, nghwazi ya ku cinca ka ta maxelo*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta nyika nkomiso wa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula u ku: Loko hi nyika nkomiso wa xitori, hi fanele ku vula hi ku:
 - Leswi xitori a xi vulavula hi swona
 - Leswi ndzi swi tsakeleke mayelana na xitori
 - Leswi ndzi swi dyondzeke eka xitori
 - b. Hi ku komisa nyika tinhlamulo ta wena ta swivutiso leswi.
 - c. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi leswaku va ehleketa hi mikomiso ya vona, a va fanelangi ku kopela xikombiso xa wena.
 - b. Byela vadyondzi ku sungula tinhlamulo ta vona hi ndlela leyi landzelaka:
 - Xitori a xi vulavula hi...
 - Ndzi rhandzile...
 - Ndzi dyondzile...
 - c. Endzhaku ka sweswo, lerisa vadyondzi ku byelana hi mikomiso ya vona na mutirhisani wa vona.
 - d. Loko vadyondzi va ri karhi va byelana hi mikomiso ya vona, rhendzeleka etlilasini na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - e. Loko dyondzo yi fika emakumu, vitana mudyondzi kumbe vadyondzi vambirhi ku ta vulavula hi mikomiso ya vona va yi byela tlilasi.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 2, pheji
ra 10–11

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko:** Tsala papila u tsalela munhu un'wana leswaku a pfuneta ku ololoxa xiphiqo exikolweni xa n'wina, ekaya, kumbe emugangeni wa ka n'wina.
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala papila ra swivulwa swa kwalomu ka 10.
 - SMR: Hefemulo yi tirhisiwa ku hambanisa swilo eka nxaxamelo.
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ra 10–11
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni'. Hlaya atikili ya phephahungu eka pheji ra 10. Hlamula swivutiso leswi nga eka pheji ra 11.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 36.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo: Vuhina**
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - *Xana hi swihi swin'wana swa swilo leswi ku endlaka u va leswi u nga swona?*
 - *Xana u fana njhani na vanghana va wena? Xana u hambanile njhani na vanghana va wena?*
 - *Xana ku na swakudya swo hlawuleka, swiambalo, minkhuvo kumbe mindhavuko endyangwini wa wena?*
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 38.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena.
Ndzi endliwe hi malapi mo tala. Lava manyanisiwaka ku endla switlhekutana. Vaxisati va cina hi mina.
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohlotella vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka: I xibelana. Xibelana xi endliwe hi malapi lama petseleriwaka ku endla nguvu leyi ambariwaka hi vamanana ku ciniwaka hi yona.

Mipfumawulo & mofoloji: NDZA ENDLA: Tivisa, hlamusela na ku vumba

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tivisa mofimi ya vhiki eka vadyondzi: xi- na -ana**
2. **Hlamusela vadyondzi leswi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Timofimi leti ti komba leswaku nchumu lowu ku vulavuriwaka hi wona i wutsongo.
 - Ti tirha ti ri timbirhi eka riviti.
 - Mofimi ya xi- yi lungeleriwa emasungulweni ya riviti.
 - Mofimi ya -ana yi lungeleriwa emakumu ka rito.
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - muti
4. **Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.**
5. **Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:**
 - ximutana
6. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - tafula
 - xitafulana
7. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 40.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Manana wa Jevor a ri muntima. kasi tatana wa yena a ri mulungu.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 57

1. Tivisa xitori.

- Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Trevor Noah, hosi ya ku nghena hinkwako.
- Vula u ku: Xana u tshamile u twa hi Trevor Noah? Khale eAfrika-Dzonga, milawu ya Xihlawuhlawu a yi endla leswaku vanhu va tinxaka to hambanahambana va tshama va hambanile. Hikuva Trevor a ri na manana wa muntima na tatana wa mulungu, a ku ri hava ntlawa lowu a ta vula leswaku u wela eka wona – a ri yena ntsena n'wana wo wela eka tinxaka timbirhi endyangwini na le mugangeni wa yena. Leswaku a endla vanghana, Trevor wo tlhariha u dyondzile ku vulavula tindzimi to tala kutani a sungula bindzu leri a ri famba swinene ra swakudya swo olova exikolweni. Lexinene eka hinkwaswo, u dyondzile ndlela yo hlekisa vanhu hinkwavo. A hi hlayeni ku vona ndlela leyi Trevor a dyondzeke ku fambisana na vanhu hinkwavo, na ndlela leyi leswi swi nga n'wi yisa hayona eka ntirho wa yena wa mafenya.
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
- Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 40.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 38.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *xihlawuhlawu: Mafambiselo ya milawu leyi nga lulamangiki leyi a yi hambanisa vanhu hikowalaho ka rixaka ra vona.*
 - *rixaka leri pfanganisiweke: Munhu loyi vatswari va yena va humaka eka mitlawa yo hambana ya tinxaka.*
 - *n'wamafenya: Muhungasi loyi ntirho wa yena ku nga ku endla leswaku vanhu va hleka.*
 - *munhu wa le handle: Munhu loyi a titwaka a hambanile na ntlawa kumbe a titwa a nga ri xiave xa ntlawa.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo & mofoloji: HA ENDLA: ha titoloveta swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: xi- na -ana**
2. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - N'weti wu tshamile hi le vuxeni.
3. **Vitana mudyondzi ku kombisa no hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kona kumbe ku cinciwa kona.**
4. **Vitana mudyondzi wa vumbirhi ku tsala xikombiso xa 1 hi vuntshwa xi ri na ku cinca:**
 - Xin'wetana xi tshamile hi le vuxeni.
5. **Vitana mudyondzi wa vunharhu ku tiyisisa loko ku cinca ku endliwile hi ndlela leyinene.**
6. **Loko swi nga ri tano, mudyondzi u fanele ku ta eka bodo a ta endla ndzulamiso.**
7. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Ndzi kombele kokwana a ndzi xavela buku.
 - Ndzi kombele kokwana a ndzi xavela xibukwana.
8. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 41.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku khwanyanisa phepha ivi hi tlhela hi ri lunghisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Loko Trevor a tshama na kokwanaxisati wa yena esoweto, a nga swi koti ku tlanga exitaratani.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 59

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; yimisa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Trevor Noah, hosi ya ku nghena hinkwako.*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 41.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:

- *xihlawulekiso: Swilo leswi ku endlaka leswaku u va leswi u nga xiswona.*
- *hlawuleka: Yi hlawulekile naswona yi hambanile na vanhu hinkwavo.*
- *xichavo: Ku khoma vanhu hi musa na ku tekela enhlokweni matiwele ya vona, ripfumelo na ku hambana ka vona na van'wana.*
- *ripfumelo: Miehleketi leyi vanhu va ehleketaka leswaku i ntiyiso kumbe ya nkoka.*

b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 42.

b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso.

- *Vutihlawulekisi bya wena hileswi wena u nga xiswona. Vutihlawulekisi bya wena byi vumbiwa hi swilo swo tala. Byi katsa ndyangu wa wena, ririmi, vukhongeri, ndhavuko, leswi u swi tsakelaka, leswi u pfumelaka eka swona na mintokoto ya wena.*
- *Mindyangu na miganga hakanyingi yi na tindlela to hambanahambana to tlangela, maambalelo, mavulavulelo kumbe ku malulamiso ma swakudya. Mindhavuko leyi i xiphemu xa nkoka xa leswi va nga xiswona.*
- *Vanhu hinkwavo a va languteki ku fana, ku vulavula ririmi rin'we kumbe va pfumela eka swilo leswi fanaka. Hi nga dyondza eka munhu un'wana na un'wana na ku kombisana xichavo eka ku hambana ka hina.*

3. Bulani hi xifaniso.

a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:

- *Vutisa xivutiso xo sungula.*
- *Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.*
- *Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.*
- *Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.*
- *Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.*

4. Swivutiso:

a. *Xana hi swihi swilo swin'wana leswi endlaka leswaku munhu un'wana na un'wana a va wa nkoka na ku hlawuleka?*

- b. Xana hi tihi tindzimi, swakudya, swiambalo kumbe mindhavuko leyi u yi vonaka eka xifaniso lexi?
- c. Xana vanhu va nga hambana njhani na van'wana naswona va ha ri vanghana?

Mipfumawulo & mofoloji: u endla: ku titoloveta na munghana, kutani hi un'weun'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: xi- na -ana**
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Va ta vuya na foni ya mina.
4. **Lerisa vadyondzi ku kopa xikombiso xa 1 etibukwini ta vona.**
5. **Endzhaku ka sweswo, lerisa vadyondzi ku tirha na munghana ku endla leswi landzelaka:**
 - a. Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - b. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca.
6. **Vitana vadyondzi ku va na nyingiso.**
7. **Languta eka xikombiso xa 1 eka bodo, kutani u endla leswi landzelaka:**
 - Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - a. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:
 - Va ta vuya na xifonana xa mina.
8. **Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla ndzulamiso loko swi laveka.**
9. **Phindha hi xikombiso xa 2, kambe eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku tirha hi un'weun'we:**
 - Nkumba wa wena a wu si oma.
 - Xinkumbana xa wena a xi si oma.
10. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 43.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivottsalo: Titolovete ntivottsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivottsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivottsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Leswaku a endla vanghana. Trevor u dyondzile ku vulavula tindzimi to hambanahambana.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 59

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Trevor Noah, hosi ya ku nghena hinkwako*
 - d. Vula u ku: *Xana u tshamile u twa hi Trevor Noah? Khale eAfrika-Dzonga, milawu ya Xihlawuhlawu a yi endla leswaku vanhu va tinxaka to hambanahambana va tshama va hambanile. Hikuva Trevor a ri na manana wa muntima na tatana wa mulungu, a ku ri hava ntlawa lowu a ta vula leswaku u wela eka wona – a ri yena ntsena n'wana wo wela eka tinxaka timbirhi endyangwini na le mugangeni wa yena. Leswaku a endla vanghana, Trevor wo tlhariha u dyondzile ku vulavula tindzimi to tala kutani a sungula bindzu leri a ri famba swinene ra swakudya swo olova exikolweni. Lexinene eka hinkwaswo, u dyondzile ndlela yo hlekisa vanhu hinkwavo. A hi hlayeni ku vona ndlela leyi Trevor a dyondzeke ku fambisana na vanhu hinkwavo, na ndlela leyi leswi swi nga n'wi yisa hayona eka ntirho wa yena wa mafenya.*
2. **Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Ku tirhisa mahlawuri ku hlamusela vanhu, tindhawu kumbe swilo eka matsalwa ya hina. Mahlawuri ya hi nyika vuxokoxoko byo tala mayelana na leswaku nchumu wo karhi wu njhani.
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo: Yindlu Yindlu leyitsongo Yindlu leyitsongo, yo tshwuka.
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Mahlawuri ya tirhisiwa ku hlamusela vanhu, tindhawu na swilo.

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: Ximanga.
- Vutisa vadyondzi: Xana u nga engetela rihlawuri leswaku leswi swi hlamuseleka swinene?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi:
 - Hi nga engetela rihlawuri ra 'voniwa'. Hi vekela rito leri emahlweni ka rito 'ximanga': Ximanga lexi nga voniwa.' Hi nga engetela rihlawuri rin'wana, kufana na 'ku olova.' Hi veka rito leri emahlweni ka rito ximanga. Leswi ku nga na mahlawuri mambirhi, hi fanele ku veka hefemulo exikarhi ka wona: Ximanga xo olova, lexi nga voniwa.

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - Movha
 - Mbyana
 - Baji
- Hlamusela vadyondzi: Ngetela rihlawuri rin'we kutani mahlawu mambirhi eka xivukwa xin'wana na xin'wana.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Mahlawuri ya tirhisiwa ku hlamusela vanhu, tindhawu na swilo.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 43.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tszundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Ntlango wa miehleketo wa mofimi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Eku sunguleni ka kotara, dyondzisa vadyondzi ntlango lowu. Hlamusela leswaku wu ta tlangiwa hi Ravumune rin'wana na rin'wana.

Swiletelo:

1. Tshamisisa vadyondzi hi mitlawwa ya 4–6.
2. Hlawula 'mufambisi wa ntlango' eka ntlawa wun'wana na wun'wana – munhu loyi a lawulaka ntlango.
3. Vula mofimi leyi dyondzisiweke, xk.: va-
4. Mufambisi wa ntlango u sungula a ku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana
5. Ntlango wu ya emahlweni hi fambelotlhelo ra xikombankarhi.
6. Mudyondzi loyi a landzelaka u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana na vatatana
7. Mudyondzi wa vunharhu u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana, vatatana na vahahani
8. Ntlango wu ya emahlweni kusuka eka mudyondzi un'wana kuya eka mudyondzi un'wana, ku kondza ku nga ha ri na marito man'wana lama nga boxiwaka.
9. Vadyondzi va fanele ku xaxameta marito hinkwawo hi ku landzelelana loku faneleke, kumbe va humesiwile eka xiyenge xexo xa ntlango.
10. Mudyondzi loyi a saleke hi yena muhluri eka xiyenge xexo xa ntlango.
11. Mudyondzi yaloye hi yena a sungulaka eka xiyenge lexi landzelaka xa ntlango.
12. Loko ntlawa wu hetile xiyenge xo karhi xa ntlango, wu fanele ku tshama wu miyerile wu vekile mavoko etinhlokwani ta wona wu rindzela mofimi leyi landzelaka.
13. **Loko mitlawwa hinkwayo yi lunghekile, nyika mofimi leyi landzelaka, xk.: xi-na -ana**
14. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 44.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.

- d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
- e. Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisese.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ku hlekisa vanhu swi pfunile Trevor ku kuma ndhawu yo va xiphemu xa yona.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va bye leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 59

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Trevor Noah, hosi ya ku nghena hinkwako*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlayi wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Hinkwaswo leswi ndzi nga xiswona.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**

Vula u ku: Ndzi ta tsala hinkwaswo leswi ndzi endlaka ndzi va leswi ndzi nga xiswona. Ndzi ta katsa vuxokoxoko byo fana na....
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: Xifaniso xa wena, na nchumu wo kombisa ndzhaka / ndhavuko wa wena.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:

Xana i mani vito ra wena?

 - Xana wa swi tiva leswaku vito ra wena ri vula yini? Loko u swi tiva, xana ri vula yini naswona hi ririmi rini?
 - Xana u tshama kwihi?
 - Xana u tshama na mani?
 - I yini lexi ku endlaka u hlawuleka kumbe wo hlawuleka?
 - Xana i yini leswi u tsakelaka ku swi endla na ndyangu wa wena?
 - Xana hi yihi minkhuvo yo hlawuleka leyi mi nga na yona endyangwini wa ka n'wina?
 - Xana hi swihi swakudya leswi u tsakelaka ku swi dya na ndyangu wa wena?
 - Xana u tsakela ku endla yini na ndyangu wa wena?
 - Xana u titwa njhani loko u ehleketa hi vuwena na ndyangu wa wena?
 - Hikokwalahokayini u tinyungubyisa hi vuwena?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Vito ra mina ndzi...

Vito ra mina ri vula...eka...

Ndzi tshama e...

Ndzi hanya na...

Xin'wana lexi ndzi endlaka ndzi hlawuleka i...

Xin'wana xa swilo leswi ndzi swi tsakelaka ngopfu ku swi endla na ndyangu wa mina i...

Ndza swi tsakela loko hi tlangela... hikuva...

Hi dya... na... swin'we.

Ndzi twa... loko ndzi ehleketa hi leswi ndzi nga xiswona.

Ndza tinyungubyisa hi vumunhu bya mina hikuva...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 44.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vurisano:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakele
ximunhu-
hatwa lexi...
hikuva...

Ndzi
dyondzile ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khomile 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswaku xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurusano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo & mofoloji: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: xibukwana, xivokwana, xinengana, xixukana, xigedana
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Lavatsongo va ngenile hi xigedana xa le xineneni.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 46.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 59

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Trevor Noah, hosi ya ku nghena hinkwako*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tlanga xitori hi mitlawa.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula u ku: Loko hi tlanga xitori, hi fanele ku ringeta ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhakwa xa hina xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhakwa xa hina
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhakwa xa hina
 - b. Hi ku komisa komba vadyondzi hilaha u nga ta endla hakona kufana na xin'wana xa swimunhuhakwa.
 - c. Ringeta ku ka u nga hlawuli ximunhuhakwankulu eka xikombiso xa wena.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Hlayela leswaku ku na swimunhuhakwa swingani eka xitori.
 - b. Ava vadyondzi etlilasini hi mitlawa ya nhlayo yo ringana na swimunhuhakwa. Xikombiso, loko ku ri na swimunhuhakwa swa ntlhanu eka xitori, ava vadyondzi etlilasini hi mitlawa ya ntlhanuntlhanu.
 - c. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana ximunhuhakwa xo karhi eka ntlawa.
 - d. Humesa vadyondzi etlilasini kumbe eka ndhawu leyikulu leyi nga pfuleka.
 - e. Byela mitlawa leswaku yi tlanga xitori. Va fanele ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhakwa xa vona xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhakwa xa vona
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhakwa xa vona
 - f. Loko vadyondzi va ri karhi va tlanga xitori, rhendzeleka laha va nga kona na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula: hi ta tsala xifaniso lexi: Hinkwaswo leswi ndzi nga xiswona.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlamula nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tllilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byele hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Vito ra mina ndzi...

Vito ra mina ri vula...eka...

Ndzi tshama e...

Ndzi hanya na...

Xin'wana lexi ndzi endlaka ndzi hlawuleka i...

Xin'wana xa swilo leswi ndzi swi tsakelaka ngopfu ku swi endla na ndyangu wa mina i...

Ndza swi tsakela loko hi tlangela... hikuva...

Hi dya... na... swin'we.

Ndzi twa... loko ndzi ehleketa hi leswi ndzi nga xiswona.

Ndza tinyungubyisa hi vumunhu bya mina hikuva...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 46.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vadyondzi
lava
hlawuriweke
va ta ta na
swifaniso swo
'Kombisa na
ku Byela'

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Kombisa u tlhela u byela**
 - a. Khoma nchumu kumbe xifaniso lexi u xi tiseke leswaku u ta hi komba xona.
 - b. Hi byele hi nchumu kumbe xifaniso xexo. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - I... (sayizi, muhlovo, ntikelo, nantswo, na swin'wana.)
 - Xi tirhisiwa ku...
 - Ndza wu tsakela hikuva...
 - c. Kutani, vutisa tlilasi: Xana ku na swivutiso?
 - d. Loko un'wana a ri na xivutiso, ringeta hi matimba ku xi hlamula.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u nyika andlalo wa wena, tsundzuka ku:
 - Khoma nchumu kumbe xifaniso xa wena leswaku un'wana na un'wana a ta xi vona
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo & mofoloji: NDZA ENDLA: Tivisa, hlamusela na ku vumba

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tivisa mofimi ya vhiki eka vadyondzi: -ngi**
2. **Hlamusela vadyondzi leswi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Mofimi leyi yi komba leswaku leswi vuriwaka hi riendli a swi endlekangi.
 - Hi marito man'wana, yi vumba nandzulo wa riendli.
 - Yi lungeleriwa emakumu ka riendli.
 - Yi vuriwa xilandzi hikuva yi kumeka emakumu ka rito.
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - tshama
4. **Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.**
5. **Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:**
 - tshamangi
6. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - xuxa
 - xuxangi
7. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 48.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndyangu wa ka Olivier a wu huma leBurundi. ku nga tiko leritsongo ra le Afrika.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 71

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, Afrika-Dzonga ya un'wana na un'wana.
- b. Vula u ku: *Xitori lexi xi hi dyondzisa leswaku maAfrika-Dzonga vo tala va na maxaka na mikwembu ya vona kusuka emisaveni hinkwayo. Olivier i mufana wa Afrika-Dzonga loyi a nga na ndzhaka yo hlawuleka ya mfuwo kusuka eBurundi. Loko mudyondzisi wa yena a kombela munhu un'wana na un'wana ku ambala swiambalo swa ndhavuko eka Siku ra Ndzhaka, Olivier u vilerile swinene. U chava leswaku vadyondzikulobye va ta hleka swiambalo swa yena va vula leswaku a hi wa kona. Tatana wa yena u n'wi pfuna ku ambala swiambalo swa ndhavuko swa le Burundi, naswona u n'wi tsundzuxa leswaku Afrika-Dzonga i ya vanhu hinkwavo. Olivier u titwa a antswa kambe wa ha chava nyana loko a ya exikolweni. Xana vadyondzikulobye va ta n'wi hlekula, kumbe va ta tsakela ndzhaka wa yena?*
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelalaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 48.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 38.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *ndzhaka: Mikhuvantolovel, ripfumelo, na ndhavuko leswi hundziseriweke kusuka eka ndyangu wa wena.*
 - *vutihlawulekisi: Leswi u nga swona, ku katsa na ndhavuko wa wena, ndyangu, na mintokoto ya wena.*
 - *ku huwelela: Ku vula swo karhi hi ntsako.*
 - *ku tilungisela: Ku tilungisela nchumu wo tika kumbe lowu chavisaka.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo & mofoloji: HA ENDLA: ha titoloveta swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: -ngi**
2. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - byela
3. **Vitana mudyondzi ku kombisa no hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kona kumbe ku cinciwa kona.**
4. **Vitana mudyondzi wa vumbirhi ku tsala xikombiso xa 1 hi vuntshwa xi ri na ku cinca:**
 - byelangi
5. **Vitana mudyondzi wa vunharhu ku tiyisisa loko ku cinca ku endliwile hi ndlela leyinene.**
6. **Loko swi nga ri tano, mudyondzi u fanele ku ta eka bodo a ta endla ndzulamiso.**
7. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - rima
 - rimangi
8. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 49.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Vumba ndlela yo tsala xivulwa lexi landzelaka hi matsalelo yo chuda:**
 - *Vusiku byebyo. Olivier u lothile notho wo biha.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na ku hlangana exikarhi ka maletere.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa hi matsalelo yo chuda eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. „Å†, Å†Rhendzelaka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, ku hlanganisa maletere na ku siya mavangwa exikarhi ka maletere.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 73

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; yimisa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Afrika-Dzonga ya un'wana na un'wana*.
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 49.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 50.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhata xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humelalaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - ____, ____, na ____ a va ri vanghana lavakulu. Munhu un'wana na un'wana a ehleketa leswaku va fana kahle, kambe...
 - Vanghana va hlanganile ku hlalela ntlango lowukulu wa bolo ya milenge, hinkwavo a va ambarile swikipa swa bolo swa swipano swo hambanahambana...
 - Hi siku ra ntlango lowukulu wa bolo ya milenge, vafana va lemukile swin'wana leswintshwa hi un'wana na un'wana wa vona...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku eheleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. Xikombiso: Hi ntolovelole, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humelalaka kona, na leswaku swimunhuhata i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo & mofoloji: u endla: ku titoloveta na munghana, kutani hi un'weun'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: -ngi**
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - tlela
4. **Lerisa vadyondzi ku kopa xikombiso xa 1 etibukwini ta vona.**
5. **Endzhaku ka sweswo, lerisa vadyondzi ku tirha na munghana ku endla leswi landzelaka:**
 - a. Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - b. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca.
6. **Vitana vadyondzi ku va na nyingiso.**
7. **Languta eka xikombiso xa 1 eka bodo, kutani u endla leswi landzelaka:**
 - Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - a. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:
 - tlelangi
8. **Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla ndzulamiso loko swi laveka.**
9. **Phindha hi xikombiso xa 2, kambe eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku tirha hi un'weun'we:**
 - chulula
 - chululangi
10. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 51.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *U lorkhile vana va hleka swiambalo swa yena swa ndhavuko.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlanya swin'we: Endla Ku Hlanya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 73

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlanya ro Sungula.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Afrika-Dzonga ya un'wana na un'wana*
 - d. Vula u ku: *Xitori lexi xi hi dyondzisa leswaku maAfrika-Dzonga vo tala va na maxaka na mikwembu ya vona kusuka emisaveni hinkwayo. Olivier i mufana wa Afrika-Dzonga loyi a nga na ndzhaka yo hlawuleka ya mfuwo kusuka eBurundi. Loko mudyondzisi wa yena a kombela munhu un'wana na un'wana ku ambala swiambalo swa ndhavuko eka Siku ra Ndzhaka, Olivier u vilerile swinene. U chava leswaku vadyondzikulobye va ta hleka swiambalo swa yena va vula leswaku a hi wa kona. Tatana wa yena u n'wi pfuna ku ambala swiambalo swa ndhavuko swa le Burundi, naswona u n'wi tsundzuxa leswaku Afrika-Dzonga i ya vanhu hinkwavo. Olivier u titwa a antswa kambe wa ha chava nyana loko a ya exikolweni. Xana vadyondzikulobye va ta n'wi hlekula, kumbe va ta tsakela ndzhaka wa yena?*
 - e. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
2. **Endla ku Hlanya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlanya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi swifaniso.
 - c. Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
 - d. Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
 - e. Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - f. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Mikarhi yin'wana hi fanele ku avanyisa hi hexe mayelana na leswi humelelaka eka xitori. Xana u ehleketa yini hi xiboho kumbe xiendlo xa ximunhuhatwa?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Hinkwaswo leswi ndzi nga xiswona.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Ku hlayela nakambe ka munhu hi xiviri / xitlhokovetselo xa munhu hi xiviri.
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala tindzimana timbirhi leti nga na swivulwa swa kwalomu ka ntlhanuntlhanu, xin'wana na xin'wana xi ri na nhlokomhaka ya xona.
 - SMR: Mahlawuri ya tirhisiwa ku hlamusela vanhu, tindhawu na swilo.
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula: A hi languteni mepe wa wena wa miehleketo ivi hi wu tirhisa ku sungula ku tsala.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Vito ra mina ndzi...

Vito ra mina ri vula...eka...

Ndzi tshama e...

Ndzi hanya na...

Xin'wana lexi ndzi endlaka ndzi hlawuleka i...

Xin'wana xa swilo leswi ndzi swi tsakelaka ngopfu ku swi endla na ndyangu wa mina i...

Ndza swi tsakela loko hi tlangela... hikuva...

Hi dya... na... swin'we.

Ndzi twa... loko ndzi ehleketa hi leswi ndzi nga xiswona.

Ndza tinyungubyisa hi vumunhu bya mina hikuva...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 51.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Ntlango wa miehleketo wa mofimi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Eku sunguleni ka kotara, dyondzisa vadyondzi ntlango lowu. Hlamusela leswaku wu ta tlangiwa hi Ravumune rin'wana na rin'wana.

Swiletelo:

1. Tshamisisa vadyondzi hi mitlawwa ya 4–6.
2. Hlawula 'mufambisi wa ntlango' eka ntlawa wun'wana na wun'wana – munhu loyi a lawulaka ntlango.
3. Vula mofimi leyi dyondzisiweke, xk.: va-
4. Mufambisi wa ntlango u sungula a ku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana
5. Ntlango wu ya emahlweni hi fambelotlhelo ra xikombankarhi.
6. Mudyondzi loyi a landzelaka u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana na vatatana
7. Mudyondzi wa vunharhu u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana, vatatana na vahahani
8. Ntlango wu ya emahlweni kusuka eka mudyondzi un'wana kuya eka mudyondzi un'wana, ku kondza ku nga ha ri na marito man'wana lama nga boxiwaka.
9. Vadyondzi va fanele ku xaxameta marito hinkwawo hi ku landzelelana loku faneleke, kumbe va humesiwile eka xiyenge xexo xa ntlango.
10. Mudyondzi loyi a saleke hi yena muhluri eka xiyenge xexo xa ntlango.
11. Mudyondzi yaloye hi yena a sungulaka eka xiyenge lexi landzelaka xa ntlango.
12. Loko ntlawa wu hetile xiyenge xo karhi xa ntlango, wu fanele ku tshama wu miyerile wu vekile mavoko etinhlokweni ta wona wu rindzela mofimi leyi landzelaka.
13. **Loko mitlawwa hinkwayo yi lunghekile, nyika mofimi leyi landzelaka, xk.: -ngi**
14. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 52.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisesele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Orthovelani a tsakile hikuwa a swi tiva ku u amukeriwile.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va bye leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 73

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Afrika-Dzonga ya un'wana na un'wana*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Mikarhi yin'wana hi fanele ku avanyisa hi hexe mayelana na leswi hume lelaka eka xitori. Xana u ehleketa yini hi xiboho kumbe xiendlo xa ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlayi wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tllasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Hinkwaswo leswi ndzi nga xiswona.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Nghenisa rihlawuli eka xin'wana na xin'wana xa swivulwa swa wena.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala

Vito ra mina ndzi...

Vito ra mina ri vula...eka...

Ndzi tshama e...

Ndzi hanya na...

Xin'wana lexi ndzi endlaka ndzi hlawuleka i...

Xin'wana xa swilo leswi ndzi swi tsakelaka ngopfu ku swi endla na ndyangu wa mina i...

Ndza swi tsakela loko hi tlangela... hikuva...

Hi dya... na... swin'we.

Ndzi twa... loko ndzi ehleketa hi leswi ndzi nga xiswona.

Ndza tinyungubyisa hi vumunhu bya mina hikuva...

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 52.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndo takalela
mubvu-
mbedzwa...
ngauri...

Ndzi
dyondzile ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavuriso wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khomile 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavuriso.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavuriso ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswaku xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhuriso wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo & mofoloji: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: ngenangi, celangi, vonangi, gulangi, tlelangi
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Malule a nga tlangani bolo ya milenge.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 54.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 73

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Afrika-Dzonga ya un'wana na un'wana*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta dirowa na ku tsala hi xiphemu lexi hi xi tsakelaka xa xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Pfala matihlo ya wena u endla ongeti wa ehleketa.
 - b. Open your eyes and say: My favourite part of the story was when...
 - c. Ringeta hi matimba ku ka u nga hlawuli xiphemu lexi nga erivaleni swinene xa xitori eka xikombiso xa wena.
 - d. Dirowa xifaniso hi xihatla ebodweni. Loko u ri karhi u dirowa, hlamusela leswi u swi dirowaka.
 - e. Ngetela xivulwa xa 1-2 mayelana na ku dirowa ka wena: Ndzi tsakele...
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfala matihlo ya vona kutani va ehleketa hi xiphemu lexi va xi tsakelaka xa xitori.
 - b. Vula u ku: Ehleketa hi mavonelo ya wena, u nga kopeli xikombiso xa mina.
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi leswaku va pfula matihlo ya vona kutani va kanerisana hi tinhlamulo ta vona na mutirhisani wa vona.
 - d. Kutani, lerisa vadyondzi ku dirowa xiphemu xexo xa xitori eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - e. Pfunya vadyondzi ku engetela swivulwa swa kwalomu ka xin'we kufika ka swimbirhi eka leswi va swi diroweke.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 2, pheji
ra 31-32

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko:** Hinkwaswo leswi ndzi nga xiswona
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala tindzimana timbirhi leti nga na swivulwa swa kwalomu ka ntlhanuntlhanu, xin'wana na xin'wana xi ri na nhlokomhaka ya xona.
 - SMR: Mahlawuri ya tirhisiwa ku hlamusela vanhu, tindhawu na swilo.
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ra 31-32
 - Vulavula na munghana wa wena hi xitori lexi u lavaka ku xi tsala. Kutani tata miehleketo ya wena eka pheji leri.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 54.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tivisa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Swifaniso
na nchumu
wa ntiyiso
swo kombisa
nkongomelo
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa nkombiso wa nkongomelo:** *Hi dyondza swilo leswintshwa*
2. **Vutisa swivutiso swa le rivaleni leswi nga ta endla leswaku vadyondzi va tirhisa vutivi bya vundzhaku.**
 - *Xana hi wihi nchumu lowu u dyondzeke ku wu endla sweswinyana, kumbe wa ha dyondzaka ku wu endla?*
 - *Xana i mani kumbe i yini lexi ku pfunaka ku dyondza swilo leswintshwa?*
 - *Xana hi wihi nchumu lowu u nga tsakelaka ku wu dyondza eka nkarhi lowu taka?*
3. **Endla mepe wa miehleketo hi ku tirhisa swivutiso na tinhlamulo ta vadyondzi.**
4. **Engetela tinhlamulo ta wena eka mepe wa miehleketo ku ndlandlamuxa vutivi bya vadyondzi.**
5. **Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 56.**
6. **Byela vadyondzi ku kombetela mfuwiso wa ririmi eka nkongomelo.**
 - a. Hlaya mfuwiso wa ririmi hi rito leri tlakukeke.
 - b. Letela vadyondzi ku hlaya mfuwiso wa ririmi na wena, kumbe ku yi vuyelela endzhaku ka wena:
“Hanya wonge wa fa mundzuku. Dyondza wonge u ta hanya hilaha ku nga heriki.” Mahatma Gandhi
7. **Vulavula hi mfuwiso wa ririmi na vadyondzi.**
 - a. Vutisa: Xana u nga ndzi byela leswaku leswi swi vula yini? / Xana u nga kota ku kuma nhlamulo?
 - b. Hlohotela vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona.
 - c. Nyika nhlamuselo kumbe u nyika nhlamulo hi ndlela leyi landzelaka:
Nkoka wa ntshaho lowu wa Mahatma Gandhi i ku hlohotela vanhu ku va va nga tshiki ku dyondza masiku hinkwawo.

Mipfumawulo & mofoloji: NDZA ENDLA: Tivisa, hlamusela na ku vumba

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tivisa mofimi ya vhiki eka vadyondzi: ti-**
2. **Hlamusela vadyondzi leswi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Mofimi leyi yi cinca nhlamuselo ya riendli.
 - Yi endla leswaku leswi vuriwaka swi humelela ehenhla ka muendli.
 - U lungelela mofimi leyi emahlweni ka maendli.
 - Ti fanele ku khomana na riendli ra kona.
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - tsala
4. **Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.**
5. **Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:**
 - titsala
6. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - tota
 - titota
7. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 58.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku tsayiterisa tintiho ta hina endzeni na le handle.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Engeto u pfukile ka ha ri nimixo swinene ku ya hlava buku ya yena ehandle.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 85

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *Engeto u dyondza ku anakanya.*
- b. Vula u ku: *Siku rin'wana nimixo, Zandile u hlometerile hi le ka fense ya le ntangeni wa yena kutani a vona vaakelani va yena va endla nchumu lowu nga tolovelekangiki na switsanana. Va tshamile ehansi, va endla mpfumawulo wo hamutela! Zandile u tivutisile leswaku va endla yini kutani a vutisa n'wana wa vona wa nhwanyana, Geeta, loyi na yena a nga mudyondzikulobye wa Zandile. Geeta, u hlamusela leswaku va anakanyisisa ku basisa tinhloko ta vona no titwa va rhulile. Zandile u ringeta hi yexe, kambe a swi tirhi nikatsongo. Miehleketi ya yena yi tshama yi ri karhi yi tsutsumisa miehleketi ya ntirho wa xikolo na swakudya swa nantswo swa nimadyambu! Geeta u n'wi rhamba ku ta vaendzela, laha tatana Kapoor a va komba havumbirhi bya vona hi ndlela yo hingakanya milenge ya vona na ku hefemula hi ku nonoka. Xana Zandile a nga letela byongo bya yena lebyi tshamaka byi ri eku tirheni leswaku byi dzikisa miehleketi? A hi hlayeni ku kuma loko Zandile a dyondza ku wisisa miehleketi ya yena no titwa a rhulile.*
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelalaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 58.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 56.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *ku anakanyisisa: Maendlelo laha u tshamaka u miyerile naswona u dzikisa mianakanyo ya wena leswaku yi ku pfuna u titwa u rhulile naswona u tshunxekile.*
 - *ku rhula: Ku titwa u rhulile, u tshunxekile naswona u nga vileli kumbe ku hlundzuka.*
 - *ku kavanyetiwa: Loko nyingiso wa wena wu suka eka leswi u ringetaka ku dzikisa mianakanyo ya wena eka swona.*
 - *ku wisa: Ku titwa u tshunxekile naswona u rhulile.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo & mofoloji: HA ENDLA: ha titoloveta swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: ti-**
2. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Masingita wa rhandza.
3. **Vitana mudyondzi ku kombisa no hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kona kumbe ku cinciwa kona.**
4. **Vitana mudyondzi wa vumbirhi ku tsala xikombiso xa 1 hi vuntshwa xi ri na ku cinca:**
 - Masingita wa tirhandza.
5. **Vitana mudyondzi wa vunharhu ku tiyisisa loko ku cinca ku endliwile hi ndlela leyinene.**
6. **Loko swi nga ri tano, mudyondzi u fanele ku ta eka bodo a ta endla ndzulamiso.**
7. **Phindha eka xikombiso xa 2 hi ndlela leyi landzelaka:**
 - Ku ta va na loyi a nga ta vika.
 - Ku ta va na loyi a nga ta tivika.
8. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 59.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba nghingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Vaakelani va yena, tatana na manana Kapoor, a va tshamile ebyanyini va pfarile mahlo.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 87

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; yimisa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *Engeto u dyondza ku anakanya.*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 59.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito na ku vulavula hi xifaniso xa nkongomelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.

- a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - antswisa: Ku antswa eka nchumu wo karhi.
 - swiletelo: Magoza lama ku byelaka ndlela yo endla nchumu wo karhi.
 - rhesipi: Nxaxamelo wa swipfanganisiwa na magoza yo endla swakudya.
 - switirhisiwa (switirhisiwa swo dyondza): Swilo leswi hi pfunaka ku dyondza, swo tanihi tibuku, swifaniso, tivhidiyo kumbe vanhu lava hi dyondzisaka.
- b. Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 60.
- b. Byela vadyondzi vuxokoxoko lebyi landzelaka mayelana na xifaniso:
 - Xana hi wihi nchumu lowu u dyondzeke ku wu endla sweswinyana, kumbe wa ha dyondzaka ku wu endla?
 - Xana i mani kumbe i yini lexi ku pfunaka ku dyondza swilo leswintshwa?
 - Xana hi wihi nchumu lowu u nga tsakelaka ku wu dyondza eka nkarhi lowu taka?

3. Bulani hi xifaniso.

- a. Tirhisa swivutiso leswi landzelaka ku bula hi xifaniso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Vutisa xivutiso xo sungula.
 - Letela vadyondzi ku bula hi xivutiso na mutirhisani wa vona.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
 - Kurisa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi hi ku lulamisa ku nga twisisani na hi ku avelana mahungu lama fambelanaka na nkongomelo.
 - Vuyelela endlelo leri eka swivutiso hinkwaswo.

4. Swivutiso:

- a. Xana hi tihi tindlela to hambanahambana leti vanhu lava nga eka xifaniso lexi va yi dyondzaka?
- b. Xana i mani loyi a nga hi pfunaka ku dyondza nchumu wuntshwa?
- c. Xana hi wihi nchumu lowuntshwa lowu u wu dyondzeke sweswinyana?

Mipfumawulo & mofoloji: u endla: ku titoloveta na munghana, kutani hi un'weun'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi mofimi ya vhiki: ti-**
3. **Tsala xikombiso xa 1 eka bodo:**
 - Loyi u rhandza ku byela.
4. **Lerisa vadyondzi ku kopa xikombiso xa 1 etibukwini ta vona.**
5. **Endzhaku ka sweswo, lerisa vadyondzi ku tirha na munghana ku endla leswi landzelaka:**
 - a. Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - b. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca.
6. **Vitana vadyondzi ku va na nyingiso.**
7. **Languta eka xikombiso xa 1 eka bodo, kutani u endla leswi landzelaka:**
 - Kombisa u tlhela u hlamusela laha mofimi yi nga ta engeteriwa kumbe ku cinciwa kona.
 - a. Tsala nakambe xikombiso xa 1 xi ri na ku cinca:
 - Loyi u rhandza ku tibela.
8. **Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla ndzulamiso loko swi laveka.**
9. **Phindha hi xikombiso xa 2, kambe eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku tirha hi un'weun'we:**
 - Va nge swi koti ku celela.
 - Va nge swi koti ku ticelela.
10. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 61.
 - b. Vita vadyondzi hi un'weun'we ku ku pfuna ku vumba ngingiriko wun'wana na wun'wana.
 - c. Vumba ndlela yo hetisisa migingiriko yihi na yihi leyi tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivottsalo: Titolovete ntivottsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivottsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivottsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Xana va endla yini engeto a tivutisa.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 87

1. Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.

- Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
- Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
- Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Engeto u dyondza ku anakanya*
- Vula u ku: *Siku rin'wana nimixo, Zandile u hlometerile hi le ka fense ya le ntangeni wa yena kutani a vona vaakelani va yena va endla nchumu lowu nga tolovelekangiki na switsanana. Va tshamile ehansi, va endla mpfumawulo wo hamutela! Zandile u tivutisile leswaku va endla yini kutani a vutisa n'wana wa vona wa nhwanyana, Geeta, loyi na yena a nga mudyondzikulobye wa Zandile. Geeta, u hlamusela leswaku va anakanyisisa ku basisa tinhloko ta vona no titwa va rhulile. Zandile u ringeta hi yexe, kambe a swi tirhi nikatsongo. Miehleketi ya yena yi tshama yi ri karhi yi tsutsumisa miehleketi ya ntirho wa xikolo na swakudya swa nantswo swa nimadyambu! Geeta u n'wi rhamba ku ta vaenzela, laha tatana Kapoor a va komba havumbirhi bya vona hi ndlela yo hingakanya milenge ya vona na ku hefemula hi ku nonoka. Xana Zandile a nga letela byongo bya yena lebyi tshamaka byi ri eku tirheni leswaku byi dzikisa miehleketi? A hi hlayeni ku kuma loko Zandile a dyondza ku wisisa miehleketi ya yena no titwa a rhulile.*

2. Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:

- Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
- Komba vadyondzi swifaniso.
- Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
- Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
- Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Tivisa na ku Titoloveta SMR

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tivisa nkongomelo wa SMR.

- Vula, vhiki leri hi ta kongomisa eka: Ku tirhisa rihlanganisi ra 'na' ku hlanganisa swilo swimbirhi leswi fambelanaka kumbe miehleketo leyi fanaka.
- Tsala xivulwa ehenhla ka bodo:
Ndzi tsakela ku hlaya tibuku. Ndzi tsakela ku hlalela tifilimi. Ndzi tsakela ku hlaya tibuku na ku hlalela tifilimi.
- Hlamusela SMR hi ku ya hi mongo: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.

2. Titolovete SMR na vadyondzi.

- Tsala ebodweni: Ndzi tsakela ku dyondza hi swimilana. Ndzi tsakela ku dyondza hi swiharhi.
- Vutisa vadyondzi: Xana hi nga tirhisa njhani 'na' ku hlanganisa swivulwa leswi swimbirhi?
- Ku endla mepe wa miehleketo na vadyondzi:
Hlanganisa swivulwa swimbirhi hi ku tirhisa 'na': Loko hi ri na swivulwa swimbirhi leswi vulavulaka hi mhaka yo fana, hi nga swi hlanganisa hi ku tirhisa rihlanganisi ra 'na'. Hi nga hlanganisa swivulwa leswimbirhi hi ndlela leyi: Ndzi tsakela ku dyondza hi swimilana na ku tsakela ku dyondza hi swiharhi. Mikarhi yin'wana hi nga endla xivulwa xi koma hi ku susa marito lama vuyeleriweke, hi ndlela leyi: Ndzi tsakela ku dyondza hi swimilana na swiharhi.

3. Nyika vadyondzi nkarhi wo titoloveta SMR hi ku tiyimela.

- Tsala ebodweni:
 - Refiloe u tsakela ku tlanga na vanghana va yena. Refile u tsakela ku tlanga bolo ya milenge.
 - Ndzi nga tshemba kokwanaxisati wa mina. Ndzi nga tshemba sesi wa mina.
 - Thabang u vonile tihomu hi fasitere. U vonile timbuti hi fasitere.
- Hlamusela vadyondzi:
 - Tirhisa rihlanganisi ra 'na' ku hlanganisa tisete ta swivulwa.
 - Miehleketo yi fanele ku yelana.
 - Hlanganisa swivulwa swimbirhi hi ku tirhisa 'na'.
 - Susa hiko eka xivulwa xo sungula.
 - Vekela 'na' exikarhi ka swivulwa leswimbirhi.
 - Siya hiko yin'we ntsena emakumu.
- Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku hetisa ntirho.

4. Kamba ku twisisa ka vadyondzi.

- Vitana vadyondzi va vuya swin'we.
- Vitana vadyondzi vo hambana ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Kombela: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 61.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Ntlango wa miehleketo wa mofimi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Eku sunguleni ka kotara, dyondzisa vadyondzi ntlango lowu. Hlamusela leswaku wu ta tlangiwa hi Ravumune rin'wana na rin'wana.

Swiletelo:

1. Tshamisisa vadyondzi hi mitlawwa ya 4–6.
2. Hlawula 'mufambisi wa ntlango' eka ntlawa wun'wana na wun'wana – munhu loyi a lawulaka ntlango.
3. Vula mofimi leyi dyondzisiweke, xk.: va-
4. Mufambisi wa ntlango u sungula a ku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana
5. Ntlango wu ya emahlweni hi fambelotlhelo ra xikombankarhi.
6. Mudyondzi loyi a landzelaka u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana na vatatana
7. Mudyondzi wa vunharhu u vula leswaku: Marito lama tirhisaka va- i: vamanana, vatatana na vahahani
8. Ntlango wu ya emahlweni kusuka eka mudyondzi un'wana kuya eka mudyondzi un'wana, ku kondza ku nga ha ri na marito man'wana lama nga boxiwaka.
9. Vadyondzi va fanele ku xaxameta marito hinkwawo hi ku landzelelana loku faneleke, kumbe va humesiwile eka xiyenge xexo xa ntlango.
10. Mudyondzi loyi a saleke hi yena muhluri eka xiyenge xexo xa ntlango.
11. Mudyondzi yaloye hi yena a sungulaka eka xiyenge lexi landzelaka xa ntlango.
12. Loko ntlawa wu hetile xiyenge xo karhi xa ntlango, wu fanele ku tshama wu miyerile wu vekile mavoko etinhlokweni ta wona wu rindzela mofimi leyi landzelaka.
13. **Loko mitlawwa hinkwayo yi lunghekile, nyika mofimi leyi landzelaka, xk.: ti-**
14. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 62.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.
 - e. Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Engeto u tlhelerile nakambe naswona a tshamela ku ringeta.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 87

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Engeto u dyondza ku anakanya*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlayi wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa swivutiso swa 3 na 4 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tivisa nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Ku tsala dayari mayelana no ringeta nchumu wuntshwa.
2. **Hlamusela nhlamulo ya wena n'wini eka ntirho wo tsala hi nomu, u nga si tsala. Tirhisa furemu yo tsala.**
 - a. Vula u ku: Ndzi ta tsala hi ku ringeta... ro sungula. Eka tsalwa ra dayari, hi kongomisa eka ku tsala hi miehleketo na matitwelo ya hina, kutani ndzi ta tsala hi ndlela leyi ndzi titweke hayona...
3. **Ku letela nkunguhato wa ntirho wo tsala eka bodo.**
 - a. Dirowa xifaniso xa xihatla lexi kombisaka: Tidirowe u ringeta nchumu wuntshwa.
 - b. Tirhisa mepe wa miehleketo ku kunguhata xitori xa wena:
 - Xana i yini leswi u ringeteke ku swi dyondza kumbe ku swi antswisa namuntlha?
 - Hikokwalahokayini u lava ku dyondza xikili lexi?
 - Xana u titwile njhani eku sunguleni? Hikokwalahokayini u titwe hi ndlela yoleyo?
 - Xana hi xihl xiphemu lexi a xi ku tikela?
 - Xana hi swihi swihoxo leswi u swi endleke loko u ri karhi u dyondza?
 - Xana u titwile njhani loko u endla swihoxo kumbe u tikeriwa?
 - Xana i mani loyi a ku pfuneke, naswona va endlile yini kumbe va vurile yini?
 - Xana u endlile yini leswaku u ya emahlweni u ringeta hambiloko swi tika?
 - Xana u antswisile njhani hi ku famba ka nkarhi?
 - Xana u titwa njhani sweswi mayelana na leswi u nga swi endlaka?
4. **Endla leswaku vadyondzi va ehleketa.**
 - a. Vula: mundzuku, u ta kunguhata ku tsala ka wena. Tana na mianakanyo ya wena mundzuku.

Fureme yo tsala:

Eka Dayari,
Ndzi ringetile ku...
Eku sunguleni, ndzi titwe... hikuva...
Ndzi kayakayile na...
Ndzi endlile swihoxo, ku fana na...
Loko ndzi kuma swi tika, ndzi...

Mudyondzisi / munghana / ndyangu wa mina u ndzi pfunile hi...
 Hambileswi a swi tika, ndzi yile emahlweni ndzi ringeta hikuva...
 Hi ku nonoka, ndzi lemukile...
 Ndzi titwe...loko ndzi swi vona leswaku ndzi le ku antswiseni.
 Sweswi ndza swi kota...naswona ndzi twa...
 Kusuka eka,
 [Vito]

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
 Timinete ta
 30

SWITI-
 RHISIWA:
 Bukukulu
 yo Hlaya ya
 Nseketelo

 Buku ya
 vahlayi
 lava nga na
 vuswikoti
 byo fana byo
 hlaya. (a va
 nyikiwanga hi
 NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 62.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
 Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlenganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakele
ximunhu-
hatwa lexi...
hikuva...

Ndzi
dyondzile ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavuriso wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khomile 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavuriso.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavuriso ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswaku xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhuriso wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta vona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo & mofoloji: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: tifuma, tivenga, tirhandza, tirhwembula, tihleka
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: U nge tirhandzi ku fana na mina.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 64.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 87

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *Engeto u dyondza ku anakanya*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta tlanga xitori hi mitlawwa.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula u ku: Loko hi tlanga xitori, hi fanele ku ringeta ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhatwa xa hina xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhatwa xa hina
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhatwa xa hina
 - b. Hi ku komisa komba vadyondzi hilaha u nga ta endla hakona kufana na xin'wana xa swimunhuhatwa.
 - c. Ringeta ku ka u nga hlawuli ximunhuhatwankulu eka xikombiso xa wena.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Hlayela leswaku ku na swimunhuhatwa swingani eka xitori.
 - b. Ava vadyondzi etlilasini hi mitlawwa ya nhlayo yo ringana na swimunhuhatwa. Xikombiso, loko ku ri na swimunhuhatwa swa ntlhanu eka xitori, ava vadyondzi etlilasini hi mitlawwa ya ntlhanuntlhanu.
 - c. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana ximunhuhatwa xo karhi eka ntlawa.
 - d. Humesa vadyondzi etlilasini kumbe eka ndhawu leyikulu leyi nga pfuleka.
 - e. Byela mitlawwa leswaku yi tlanga xitori. Va fanele ku:
 - Tsundzuka leswi ximunhuhatwa xa vona xi swi endlaka na ku swi vula
 - Vulavula na ku endla kufana na ximunhuhatwa xa vona
 - Tirhisa man'wana ya marito lama fanaka na ya ximunhuhatwa xa vona
 - f. Loko vadyondzi va ri karhi va tlanga xitori, rhendzeleka laha va nga kona na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
4. **Pfumelela vadyondzi ku avelana ntirho wa vona.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku kombisa ntirho wa vona eka mutirhisani wa vona.
 - b. Vitana mudyondzi ku avelana ntirho wa yena na tlilasi.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala hi: Ku tsala dayari mayelana no ringeta nchumu wuntshwa.
2. **Lerisa vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo ta vona eka nhlokomhaka ya ku tsala.**
 - a. Vula, sweswi ehleketa hi ndlela leyi u nga ta hlama nhlokomhaka ya ku tsala ha yona.
 - b. Lerisa vadyondzi ku avelana miehleketo ya vona na mutirhisani.
 - c. Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona na tlilasi.
3. **Lerisa vadyondzi ku kunguhata matsalelo ya vona eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
 - a. Vula: Sweswi tirhisa mepe wa miehleketo ku rhekhoda miehleketo ya wena na ku kunguhata ntirho wo tsala.
4. **Fambafamba etlilasi u pfuna vadyondzi hi un'weun'we ku kunguhata.**
 - a. Vula: Ndzi byeke hi miehleketo ya wena.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa mepe wa vona wa miehleketo.

Fureme yo tsala:

Eka Dayari,
Ndzi ringetile ku...
Eku sunguleni, ndzi titwe... hikuva...
Ndzi kayakayile na...
Ndzi endlile swihoxo, ku fana na...
Loko ndzi kuma swi tika, ndzi...

Mudyondzisi / munghana / ndyangu wa mina u ndzi pfunile hi...
Hambileswi a swi tika, ndzi yile emahlweni ndzi ringeta hikuva...
Hi ku nonoka, ndzi lemukile...
Ndzi titwe...loko ndzi swi vona leswaku ndzi le ku antswiseni.
Sweswi ndza swi kota...naswona ndzi twa...
Kusuka eka,
[Vito]

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 64.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Andlalo wa nomu

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi leswaku va hlalela vadyondzikulobye loko va endla miandlalo ya vona ya nomu.**
2. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho lowu landzelaka: Ku byela van'wana mahungu ya wena ya le xihundleni**
 - a. Hi byele leswaku mahungu ya wena ya vulavula hi yini. Vula u ku:
 - Namuntlha ndzi ta mi byela hi...
 - Kutani, byela van'wana mahungu ya wena.
 - Hi byele leswi humeleleke hi ku landzelelana loku nga fanela.
 - Hi byele hi timhakakulu mayelana na mahungu ya wena.
 - Hetelela hi ku hi byela hi ndlela leyi mahungu ya wena ma ku endleke u titwa hayona.
3. **Tsundzuxa vadyondzi hi swikili swa ku andlala leswi landzelaka:**
 - a. Loko u ri karhi u byela van'wana mahungu ya wena, tsundzuka ku:
 - Hi byele leswaku mahungu ya wena ya vulavula hi yini
 - Hi byele leswaku swi humelerile rini
 - Hi byele leswaku swi humelerile mani
 - Vula swivulwa swa wena hi ku landzelelana loku nga fanela
 - Vula swilo kan'we – u nga vuyeleli swilo leswi u nga swi vula
 - Vulavula hi rito leri tlakukeke, leri ri twalaka kahle
4. **Vitana vadyondzi lava hlawuriweke hi un'weun'we ku endla miandlalo ya vona.**
 - a. Kurisa ku titshemba ka mudyondzi un'wana na un'wana hi ku va khensa eka miandlalo ya vona na hi ku nyika vuxokoxoko byin'wana lebyinene.
 - b. Emakumu ya dyondzo, nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana lebyi tolovelekeke ku antswisa miandlalo ya vona. Xikombiso: Ndzi tikeriwile ku twa van'wana va n'wina. Ndzi kombela mi ringeta leswaku marito ya n'wina ya twakala kahle – hi lava ku twa leswi mi swi vulaka.

Mipfumawulo & mofoloji:

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Musumbhuluko.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 66.
 - b. Hlamusela vadyondzi migingiriko ya vulongoloxamarito.
 - c. Vumba xikombiso xa nghingiriko wun'wana na wun'wana eka bodo.
 - d. Lerisa vadyondzi ku hetisa migingiriko eka tibuku ta vona ta switoloveto.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku manya mavoko ya hina hi vumba xibakele ku ringana ku hlayela ka ntlhanu, kutani hi wisa.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Usiku byin'wana. Geeta na tatana wa yena a va langutile n'weti.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Tivisa xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo
wa Switori,
Pheji ra
manghenelo
ra 99

1. Tivisa xitori.

- a. Vula: Vhiki leri hi ta hlaya xitori lexi nga na nhlokomhaka leyi nge, *I mani Katherine Johnson.*
- b. Vula u ku: *Vusiku byin'wana byo kufumela, Geeta u langutile n'weti lowu vangamaka kutani a lorha a ri karhi a haha a famba hi rhokete. Tatana wa yena, Kapoor, u vula leswaku a nga yi tsakeli miehleketo ya leswaku Geeta a ya esibakabakeni – a nga tsakela leswaku a dyondza tinhlayo. Kutani, tatna wa yena u n'wi byela xitori xa ntiyiso lexi hlamarisaka xa Katherine Johnson, mutivi wa tinhlayo la tlhariheke. Katherine a swi rhandza ku hlayela hinkwaswo naswona u yile eyunivhesiti loko a ri na malembe ya 14 ntsena! Hambileswi vanhu van'wana a va n'wi khoma hi ndlela yo biha hikokwalaho ka muhlovo wa nhlonge na rimbewu ra yena, Katherine a nga tshikangi. U tirherile NASA naswona u tirhisile vutshila bya yena lebyo hlamarisa bya tinhlayo ku pfuna vanhu lava tekaka rendzo hi xihirihiri ro sungula leswaku va famba va hlayisekile esibakabakeni. A hi hlayeni ku kuma swo tala hi ku tikeriwa loku Katherine Johnson a hundzeke eka kona.*
- c. Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?
- d. Hi ku komisa komba vadyondzi swifaniso leswi humaka eka xitori.

2. Ndlandlamuxa vutivi bya vundzhaku bya vadyondzi.

- a. Avelana na ku hlamusela mahungu ya vundzhaku lama nga nyikiwa ya xitori.
- b. Kombisa vadyondzi laha xitori xi humelelaka kona hi ku tirhisa mepe wa Nhlengelo.
- c. Vutisa: Xana u na swivutiso mayelana na xitori lexi?

3. Hlamusela qhinga ra ntwisiso.

- a. Vula, vhiki leri hi ta dyondza ku: Endla mikumbetelo.
- b. Hlamusela qhinga leri eka vadyondzi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 1 na 2

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 66.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 1 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 1 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 2.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Dyondzisa ntivomarito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi nkongomelo.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 56.
 - b. Hlaya kumbe vula mfuwiso wa ririmi nakambe.
 - c. Kombisa vadyondzi nxaxamelo wa marito ya ntivomarito ya nkongomelo.
 - d. Hlamusela leswaku marito lama ya ta hi pfuna ku twisisa na ku vulavula hi nkongomelo.
 - e. Va hlayeli nxaxamelo wa marito.
2. **Tirhisa KEBV ku dyondzisa ntivomarito.**
 - a. Dyondzisa marito ya ntivomarito lama landzelaka:
 - *mutivi wa tinhlayo: Munhu loyi a tirhisaka tinhlayo ku tlhantlha swiphiso na ku hlamula swivutiso.*
 - *matimba ya nkokamisava: Matimba lama ma kokaka swilo swi kongoma emisaveni na ku hi sivela ku papamala.*
 - *xihlawuhlawu: Ku khoma munhu un'wana hi ndlela yo ka yi nga ri kahle hikokwalaho ka leswi a nga xiswona.*
 - *mudendi: Loko munhu a tshika ku tirha hikuva u kurile naswona u hetile ntirho wa yena.*
3. **Tirhisa tindlela ta KEBV leti faneleke eka rito rin'wana na rin'wana:**

K: Kombetela eka xifaniso kumbe nchumu wa ntiyiso
 E: Endla hi rito
 B: Byela vadyondzi nhlamuselo ya rito
 V: Vula rito endzeni kumbe eka xivulwa

Mipfumawulo & mofoloji:

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Kombela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto eka migingiriko ya vulongoloxamarito ya Musumbhuluko.**

- Tsala tinhlamulo to lulama eka bodo kutani u ti hlamusela vadyondzi.
- Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla mindzulamiso loko swi laveka.

2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumbirhi.**

- Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 67.
- Lerisa vadyondzi ku hetisa migingiriko eka tibuku ta vona ta switoloveto.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ntivontsalo: Titolovete ntivontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivontsalo.**

- Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku rhurhumerisa mavoko ya hina.
- Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisela.

2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**

- *Katherine Johnson a ri mudyondzi wo tlhariha.*

 - Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.

3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**

- Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
- Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
- Loko va nga hetangi, va bye leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
- Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
- Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 101

1. **Lulamisela vadyondzi eka ka Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya.**
 - a. Vitana vadyondzi leswaku va tshama ehenhla ka khapete kumbe ehansi.
 - b. Tshama emahlweni ka vadyondzi na buku ya Nhlengelo.
 - c. Tiysisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va kota ku vona buku.
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi matikhomelo lama u ma languteleke hi nkarhi wa ku Hlaya Swin'we, xk. tshama u hingakanya milenge; veka mavoko ya wena emilengeni ya wena; yingisela hi vukheta; hlamula loko u vitaniwile; yimisa voko ra wena leswaku u vutisa xivutiso.
2. **Endla Nghingiriko wo Rhangela ku Hlaya hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vula nhlokomhaka ya xitori: *I mani Katherine Johnson?*
 - b. Hlamusela swikili swa mikumbetelo. Vula: Loko hi endla mikumbetelo, hi tirhisa nhlokomhaka na swifaniso ku ringeta no tirha leswaku xitori xi ta va xi vulavula hi yini.
 - c. Komba vadyondzi swifaniso leswi nga eka pheji yin'wana na yin'wana.
 - d. Vutisa: Xana u ehleketa leswaku ku humelela yini laha?
 - e. Vutisa: Xana wa ehleketa leswaku swifaniso leswi swi hlangua njhani?

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawwa, ntlawa wa 3 na 4

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 67.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 3 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 3 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 4.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Vuswikoti byo rungula xitori

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Lulamisa vadyondzi eka vuswikoti byo hlamusela xitori.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Byela vadyondzi ku pfula Tibukukulu to Hlaya ta vona eka pheji ra 68.
2. **Lerisa vadyondzi ku langutisa xifaniso.**
 - a. Vutisa: Xana u vona yini eka xifaniso lexi?
3. **Byela vadyondzi leswaku un'wana na un'wana u fanele ku tumbuluxa xitori xo koma mayelana na xifaniso.**
4. **Byela vadyondzi ndlela yo vumba xitori xa vona. Vula:**
 - a. Nyika ximunhuhatwa xin'wana na xin'wana vito eka xitori xa wena.
 - b. Vula laha xitori xi humelalaka kona.
 - c. Xitori xa wena xi fanele xi va na manghenelo, miri na mahetelelo.
 - d. Xifaniso lexi xi kombisa ntsena xiphemu xa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa manghenelo ya xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa miri wa xitori xa wena.
 - Xifaniso xi nga ha kombisa mahetelelo ya xitori xa wena.
 - e. U nga sungula xitori xa wena hi ku vula leswaku:
 - "U ehleketa leswaku hi nga swi kota?" ____ vutisile...
 - A ku ri ro sungula...
 - Siku leri hi ringeteke ku endla rokete a ri tele hi swihlamariso...
5. **Letela vadyondzi ku hetisa nghingiriko.**
 - a. Nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku ehleketa hi xitori xa vona va miyerile.
 - b. Kutani, Letela vadyondzi ku cincana ku byela ntlawa wa vona switori swa vona. U nga ha lava ku tirhisa 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' eka leswi.
 - c. Loko vadyondzi va ri karhi va vulavula, rhendzeleka u ri karhi u yingisela.
6. **Hetisa dyondzo hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Vitana mudyondzi un'we ku avelana xitori xa yena na tlilasi kumbe u vutisa vadyondzi va kwalomu ka un'we kufika ka vambirhi swivutiso mayelana na switori swa mitlawwa ya vona.
 - Vutisa: Xana xitori xa X... a xi vulavula hi yini?
 - Vutisa: Xana i yini lexi u xi tsakeleke eka xitori xa X...?
 - b. Nyika tlilasi vuxokoxoko byin'wana byo angarhela ku antswisa switori swa vona. Xikombiso: Hi ntolovelole, eka manghenelo ya xitori, hi vula laha xitori xi humelalaka kona, na leswaku swimunhuhatwa i va mani. Nkarhi lowu taka, ringeta ku katsa vuxokoxoko lebyi eka switori swa wena.

Mipfumawulo & mofoloji:

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Kombela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto eka migingiriko ya vulongoloxamarito ya Ravumbirhi.**
 - Tsala tinhlamulo to lulama eka bodo kutani u ti hlamusela vadyondzi.
 - Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla mindzulamiso loko swi laveka.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravunharhu.**
 - Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 69.
 - Lerisa vadyondzi ku hetisa migingiriko eka tibuku ta vona ta switoloveto.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Geeta o nga si swi ehleketa ku ya exikolweni xa le henhla.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla Ku Hlaya ko Sungula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 101

1. Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ro Sungula.

- Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
- Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
- Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *I mani Katherine Johnson?*
- Vula u ku: *Vusiku* byin'wana byo kufumela, Geeta u langutile n'weti lowu vangamaka kutani a lorha a ri karhi a haha a famba hi rhokete. Tatana wa yena, Kapoor, u vula leswaku a nga yi tsakeli miehleketo ya leswaku Geeta a ya esibakabakeni – a nga tsakela leswaku a dyondza tinhlayo. Kutani, tatna wa yena u n'wi byela xitori xa ntiyiso lexi hlamarisaka xa Katherine Johnson, mutivi wa tinhlayo la tlhariheke. Katherine a swi rhandza ku hlayela hinkwaswo naswona u yile eyunivhesiti loko a ri na malembe ya 14 ntsena! Hambileswi vanhu van'wana a va n'wi khoma hi ndlela yo biha hikokwalaho ka muhlovo wa nhlonge na rimbewu ra yena, Katherine a nga tshikangi. U tirherile NASA naswona u tirhisile vutshila bya yena lebyo hlamarisa bya tinhlayo ku pfuna vanhu lava tekaka rendzo hi xihirihiri ro sungula leswaku va famba va hlayisekile esibakabakeni. A hi hlayeni ku kuma swo tala hi ku tikeriwa loku Katherine Johnson a hundzeke eka kona.
- Vutisa: Xana u tiva swo karhi mayelana na leswi?

2. Endla ku Hlaya ro Sungula hi ndlela leyi landzelaka:

- Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
- Komba vadyondzi swifaniso.
- Laha swi nga fanela, yima u hlamusela vadyondzi.
- Komba marito lama ya nga le ka ntivomarito loko ya ri karhi ya humelela.
- Emakumu ka xitori, vutisa Muhlayi wo sungula swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tlilasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.
- Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vutisa vadyondzi: Xana hi swihi leswi fambelanaka na xitori leswi hi nga swi ringanyetaka kunene mayelana na leswi mutsari a nga hi byelangiki swona? Xana u nga ringanyeta yini hi mavonelo kumbe mitlhaveko ya ximunhuhatwa?

Ku tsala: Mudyondzisi u letela ku kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Ku tlhela u tivisa nhlokomhaka ya ku tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, eka nkarhi lowu hi ta tsala: Ku tsala dayari mayelana no ringeta nchumu wuntshwa.
 - b. Hlamusela swilaveko swa ntirho:
 - Rixaka ra matsalwa: Tsalwa ra dayari
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala tsalwa ra dayari ra swivulwa swa kwalomu ka 10.
 - SMR: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.
2. **Vumba ntirho lowu nga ebodweni.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi mianakanyo ya wena ku uka eka mepe wa wena wa miehleketo.
 - b. Kombisa vadyondzi ndlela yo hetisa furemu yo tsala hi ku tirhisa nkunguhato wa wena.
3. **Letela vadyondzi ku sungula ku tsala eka tibuku ta vona ta switoloveto.**
 - a. Vula: sweswi tirhisa nkunguhato wa wena ku tata furemu yo tsalela.
4. **Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi ha un'weun'we ku sungula ku tsala.**
 - a. Vula: A hi languteni mepe wa wena wa miehleketo ivi hi wu tirhisa ku sungula ku tsala.
 - b. Pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku tirhisa furemu yo tsala.

Fureme yo tsala:

Eka Dayari,
Ndzi ringetile ku...
Eku sunguleni, ndzi titwe... hikuva...
Ndzi kayakayile na...
Ndzi endlile swihoxo, ku fana na...
Loko ndzi kuma swi tika, ndzi...

Mudyondzisi / munghana / ndyangu wa mina u ndzi pfunile hi...
Hambileswi a swi tika, ndzi yile emahlweni ndzi ringeta hikuva...
Hi ku nonoka, ndzi lemukile...
Ndzi titwe...loko ndzi swi vona leswaku ndzi le ku antswiseni.
Sweswi ndza swi kota...naswona ndzi twa...
Kusuka eka,
[Vito]

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 5 na 6

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 69.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 5 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 5 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 6.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji:

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Kombela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto eka migingiriko ya vulongoloxamarito ya Ravunharhu.**
 - Tsala tinhlamulo to lulama eka bodo kutani u ti hlamusela vadyondzi.
 - Byela vadyondzi ku kambela ntirho wa vona na ku endla mindzulamiso loko swi laveka.
2. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravumune.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 70.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Hlaya xitshuriwa nakambe, eka nkarhi lowu, vadyondzi va fanele ku joyina na ku hlaya na wena.
 - d. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Katherine u pfunetile ku hlela ndlela ya ku haka ro sungula ku ya en-wetini.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Endla ku Hlaya ka Vumbirhi

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 101

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya ka Vumbirhi.**
 - a. Tshamisa vadyondzi eka khapeti.
 - b. Va tsundzuxe hi matikhomelo lama languteriweke.
 - c. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *I mani Katherine Johnson?*
 - d. Tsundzuxa vadyondzi hi qhinga ra ntwisiso.
 - Vula, vhiki leri hi dyondza hi ku: Endla mikumbetelo.
 - Vula, tsundzuka, hi burisanile hi leswi tolo, loko ndzi ku vutisa: Mikarhi yin'wana hi fanele ku avanyisa hi hexe mayelana na leswi hume lelaka eka xitori. Xana u ehleketa yini hi xiboho kumbe xiendlo xa ximunhuhatwa?
2. **Endla ku Hlaya ka Vumbirhi hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Hlaya pheji rin'wana na rin'wana ra xitori hi rito leri tlakukeke, hi ku khuluka na hi ndlela leyi twalaka.
 - b. Komba vadyondzi xifaniso.
 - c. Tirhisa swikombiso leswi nga eka pheji ra manghenelo ku vumba qhinga ra ntwisiso.
 - d. Emakumu ka xitori, vutisa muhlayi wa 2 swivutiso hi ndlela leyi landzelaka:
 - Kongomisa swivutiso swa 1 na 2 eka vadyondzi hi un'weun'we.
 - Kongomisa xivutiso xa 3 eka tllasi hinkwayo. Kombela vadyondzi ku burisana hi xivutiso na mutirhisani.
 - Vitana vadyondzi va nga ri vangani ku avelana tinhlamulo ta vona.

Ku tsala: Vadyondzi va kunguhata

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko.**
 - a. Vula, namuntlha hi ta heta ku tsala: Ku tsala dayari mayelana no ringeta nchumu wuntshwa.
2. **Lerisa vadyondzi ku ya emahlweni va tsala eka tibuku ta vona ta ku tsalela.**
3. **Ku hambanyisa.**
 - a. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hetisisa furemu yo tsala.
 - b. Nyika vadyondzi lava kulaka emiehleketweni xitsundzuxo xo engetela: Engetela xivulwa xin'wana eka leswi u swi tsalaka.
4. **Nyika ntirho wa le kaya hi laha swi lavekaka hakona.**
 - a. Hlamusela leswaku vadyondzi va fanele ku heta nkunguhato wa vona wa ntirho wa le kaya loko va nga si heta.

Fureme yo tsala:

Eka Dayari,
Ndzi ringetile ku...
Eku sunguleni, ndzi titwe... hikuva...
Ndzi kayakayile na...
Ndzi endlile swihoxo, ku fana na...
Loko ndzi kuma swi tika, ndzi...

Mudyondzisi / munghana / ndyangu wa mina u ndzi pfunile hi...
Hambileswi a swi tika, ndzi yile emahlweni ndzi ringeta hikuva...
Hi ku nonoka, ndzi lemukile...
Ndzi titwe...loko ndzi swi vona leswaku ndzi le ku antswiseni.
Sweswi ndza swi kota...naswona ndzi twa...
Kusuka eka,
[Vito]

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 7 na 8

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 70.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 7 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 7 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 8.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Bulani hi xitori xa ku Hlaya Swin'we

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Rimba ra
mbula-
vuriso:

Xikongo-
melokulu xa
xitori lexi a ku
ri...

Ndzi tsakele
ximunhu-
hatwa lexi...
hikuva...

Ndzi
dyondzile ku...

Ndzi ehleketa
leswaku
a swi nga
lulamangi / a
swi lulamile
loko... hikuva...

1. **Lulamisa vadyondzi eka mbulavurisano wa ntlawa.**
 - a. Lulamisa vadyondzi hi mitlawwa ya mune.
 - b. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
 - c. Vula: U nga vulavula ntsena loko u khomile 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye'.
2. **Langutisa swivutiso swa mbulavurisano.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi xitori xa ku hlaya swin'we xa vhiki.
 - b. Tsala rimba ra mbulavurisano ebodweni.
 - c. Hlaya na ku hlamusela xivutiso xin'wana na xin'wana (marito ya ku sungula xivulwa).
 - d. Byela vadyondzi leswaku xirho xin'wana na xin'wana xa ntlawa xi fanele ku va na nkarhi wo hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana.
 - e. Hlohlotela vadyondzi ku ehleketa hi tinhlamulo to hambanahambana.
3. **Letela vadyondzi ku sungula mbhurisano wa vona.**
 - a. Letela vadyondzi lava khomeke 'ximhandzana xa ku vulavula kumbe ribye' ku sungula.
 - b. Rhendzeleka na ku nyika nseketelo loko swi laveka.
 - c. Eka timinete ti nga ri tingani to hetelela, vitana ntlawa leswaku wu avelana tinhlamulo ta wona.
4. **Ku lulamisa mudyondzi**
 - a. Hlawula vadyondzi va kwalomu ka vanharhu kumbe mune ku endla andlalo wa nomu hi Musumbhuluko.
 - b. Byela vadyondzi lava leswaku va fanele ku lulamisa yini swa Musumbhuluko. (Languta dyondzo ya Xivumbeko xa ririmi ya Musumbhuluko)

Mipfumawulo & mofoloji: Mbitanelo

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Tshamisisa vadyondzi na tibuku ta vona ta switoloveto, switsalo na tirhula.**
 - a. Byela vadyondzi ku tsala nhlokomhaka, 'Mbitanelo' na ku tsala tinomboro ta 1–5 eka mitila ya buku.
 - b. Vitanela marito ya ntlhanu lama landzelaka leswaku vadyondzi va ma tsala kusuhi na tinomboro ta 1–5: vateki, vahlaleri, vakhegula, vamanana, varimi
 - c. Endzhaku ka sweswo, byela vadyondzi ku tsala ehansi xivulwa lexi u nga xi vula, va ri karhi va tirhisa mahikahatelo lama nga fanela.
 - d. Hlaya xivulwa lexi landzelaka. Xi vuyeleli hi ku nonoka, vuyelela kambirhi loko swi boha: Vadyondzi va ta huma hi awara ya mune.
2. **Byela vadyondzi ku tirhisa khirayoni ku lulamisa mitirho ya vona vinyi.**
 - a. Tsala marito ya ntlhanu na xivulwa eka bodo.
 - b. Loko u ri karhi u tsala, twarisa rito rin'wana na rin'wana.
 - c. Eka xivulwa, kombisa mahikahatelo hinkwawo lama nga tirhisiwa.
 - d. Byela vadyondzi ku khwatihata swihoxo swa vona hi khirayoni.
 - e. Byela vadyondzi ku tsala swihoxo hi vuntshwa hi ndlela leyi nga fanela.
3. **Lemuka ku tikeriwa na nhluvuko loku vadyondzi va nga na kona.**
4. **Kombisa vadyondzi hi migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya Ravuntlhanu.**
 - a. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 72.
 - b. Hlaya xitshuriwa hi rito leri tlakukeke. Byela vadyondzi leswaku va landzelela eka tibuku ta vona loko u ri karhi u hlaya.
 - c. Vumba ndlela yo hetisa ntwisiso loku tsariweke eka bodo.

Lemuka: Byela vadyondzi leswaku va ta endla migingiriko leyi na mutirhisani hi nkarhi wa ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.

Ku hlaya swin'we: Endla Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Nhlengelo wa
Switori, pheji
ra 101

1. **Lulamisa vadyondzi Nghingiriko wa le Ndzhaku ko Hlaya.**
 - a. Tsundzuxa vadyondzi hi nhlokomhaka ya xitori: *I mani Katherine Johnson?*
 - b. Hlamusela ntirho. Vula: Namuntlha hi ta hetisisa ku twisisa loku tsariweke ehansi mayelana na xitori.
2. **Vumba ntirho hi ndlela leyi landzelaka:**
 - a. Tsala swivutiso ebodweni.
 - b. Hlaya xivutiso xin'wana na xin'wana hi rito leri tlakukeke.
 - c. Hlamusela leswaku xivutiso xi lava nhlamulo ya njhani.
 - d. Xikombiso: Xana Anna a a ambarile yini? Nhlamulo yi fanele ku hi byela hi swiambalo swa Anna.
 - e. Xikombiso: Xana u ehleketa leswaku Anna a a fanele a endle yini? Nhlamulo a yi kona eka xitori – vadyondzi va fanele ku ehleketa hi mavonelo ya vona.
 - f. Hlamusela vadyondzi leswaku ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana ku na marito lama nga tsariwa ya ku sungula xivulwa. Hlamusela leswaku va fanele ku ma tirhisa ku va pfuna ku tsala nhlamulo ya vona.
3. **Letela vadyondzi ku hetisa ntirho.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibuku ta vona ta switoloveto kutani va tsala siku na nhlokomhaka leyi nge: Ntwisiso.
 - b. Byela vadyondzi ku tirhisa 'swiphemu swo sungula xivulwa' ehansi ka xivutiso xin'wana na xin'wana na ku tsala nhlamulo ya xivutiso xin'wana na xin'wana etibukwini ta vona.
 - c. Lerisa vadyondzi ku tirhisa vutivi bya vona bya mipfumawulo ku tsala marito lama va nga ma tiviki. Va fanele ku vula rito hi ku nonoka va tlhela va tsala mipfumawulo leyi va yi twaka.

Ntwisiso lowu tsariweke

1. **Hikokwalahokayini Geeta a lava ku ya en'wetini?**
Geeta a lava ku...
2. **Xana hi wihi nchumu wun'we lowu Katherine a wu hlayeke loko a ha ri ntsongo?**
Xin'wana lexi Katherine a xi hlayeke a ku ri...
3. **Xana Katherine a ri na malembe mangani loko a sungula xikolo xa le henhla?**
Katherine u sungule xikolo xa le henhla loko a ha ri...
4. **Xana hi swihi swilo swimbirhi leswi Katherine a langutaneke na xihlawuhlawu hikokwalaho ka swona?**
Katherine a langutanile na xihlawuhlawu hikuva a a ri... naswona...
5. **Xana i mani loyi a nga hlekula Geeta hi tinhlayo?**
___ u hlekurile Geeta hi tinhlayo.

Ku tsala: Mudyondzisi u vumba ndlela yo hlela kutani mudyondzi a hlela

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Buku ya
Ntirho ya
DBE 2, pheji
ra 28

1. **Tsundzuxa vadyondzi hi ntirho wo tsala na swilaveko:** Ku tsala dayari mayelana no ringeta nchumu wuntshwa.
2. **Tivisa nxaxamelo wo kambela ku hlela**
 - a. Vula, namuntlha hi ta hlela leswi hi nga tsala hi ku tirhisa nxaxamelo wo kambela ku hlela:
 - Swivulwa / tindzimana: Tsala tsalwa ra dayari ra swivulwa swa kwalomu ka 10.
 - SMR: Rihlanganisi ra 'na' ri tirhisiwa ku hlanganisa swilo kumbe miehleketo yimbirhi leyi yelanaka.
3. **Ku letela ku hlela.**
 - a. Tsala xivulwa eka bodo lexi nga na xihoxo.
 - b. Komba vadyondzi ndlela yo hlela xihoxo.
4. **Letela vadyondzi ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.**
 - a. Vula: Sweswi i nkarhi wo hlaya na ku hlela leswi u nga swi tsala.
 - b. Fambafamba etlilasini u pfuna vadyondzi lava tikeriwaka ku hlaya na ku hlela leswi va nga swi tsala.
5. **Nyika ntirho wo tsala wa Buku yo Tirhela ya DBE.**
 - a. Loko vadyondzi va ri karhi va heta ku hlela, hlamusela leswaku va fanele ku tirha eka buku ya vona ya ntirho ya DBE.
 - b. Lerisa vadyondzi ku heta:
 - Buku ya Ntirho ya DBE pheji ra: 28
 - Hetisa nghingiriko wa 'A hi tsaleni'. Endla onge u Dan. Tsala tsalwa ra dayari mayelana na nkarhi wa wena eka tiserekisi.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Tirha na mitlawa, ntlawa wa 9 na 10

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku ya
vahlayi
lava nga na
vuswikoti
byo fana byo
hlaya. (a va
nyikiwanga hi
NHLRP)

1. **Lulamisa vadyondzi ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Tiyisisa leswaku vadyondzi va tiva ntlawa wa vona wa ku hlaya.
 - b. Tshamisa vadyondzi hi vambirhimbirhi na Tibukukulu to Hlaya ta vona, tibuku ta switoloveto na tipenisele.
 - c. Letela vadyondzi ku pfula Bukukulu yo Hlaya ya vona eka pheji ra 72.
2. **Langutisa migingiriko ya Bukukulu yo Hlaya ya Nseketelo ya siku na vadyondzi.**
Tsundzuxa vadyondzi leswi va faneleke ku swi endla ku hetisisa nghingiriko wun'wana na wun'wana.
3. **Vitana Ntlawa wa 9 eka ku Hlaya hi Ntlawa loku Leteriweke.**
 - a. Lulamisa ntlawa na Tibukukulu to Hlaya ta vona.
 - b. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hlaya mipfumawulo ya tefoniki.
 - c. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku hetisa migingiriko ya ku dikhoda.
 - d. Vitana mudyondzi un'wana na un'wana ku hlaya marito kumbe ndzimana ya vhiki leri nga hundza.
 - e. Endla xitsundzuxo xa vadyondzi lava lavaka nseketelo.
 - f. Endla xitsundzuxo xa mipfumawulo leyi lavaka ku hlanganisiwa.
4. **Ku tirhisa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya**
 - a. Phakela ntlawa tibuku to hlaya leti nga kona. (Muhlayi loyi a nga na Giredi / Levhele)
 - b. Yingisela mudyondzi un'wana na un'wana a hlaya hi rito leri tlakukeke ku suka eka xitshuriwa.
 - c. Loko swi fambisana na pholisi ya xikolo, humesa buku ya vahlayi lava nga na vuswikoti byo fana byo hlaya leswaku vadyondzi va ta yisa ekaya.
5. **Rhumela Ntlawa wa 9 ku ya tshama eka madesika ya vona kutani u vitana Ntlawa wa 10.**

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 3 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo & mofoloji: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 8 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambi ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 8 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tefonimi ta 8 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi tirhisa mipfumawulo ku hlanya marito.*
 - *Ndzi titwa hi ku hlanya.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlanya swin'we: Letela ndlela yo kandziyisa tsalwa ra wena

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Xikombiso xa
mudyondzisi:
Ntirho wa ku
tsala kusuka

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 3 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo & mofoloji: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 9 wa tefonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambi ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tefonimi ta 9 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tefonimi ta 9 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi tirhisa mipfumawulo ku hlaya marito.*
 - *Ndzi titwa hi ku hlaya.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byeletse leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va anakanyisisa no hlawula

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 3 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfluxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo & mofoloji: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 10 wa tifonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambu ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tifonimi ta 10 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tifonimi ta 10 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi tirhisa mipfumawulo ku hlaya marito.*
 - *Ndzi titwa hi ku hlaya.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va kandziyisa tsalwa ra vona

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku tsala: Vadyondzi va kandziyisa tsalwa ra vona

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Tibuku to
Tsalela ta
Vadyondzi
Maphepha
ya A4 lama
olovaka ku
ma susa

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku yisa emahlweni dyondzo ya nkarhi lowu nga hundza.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambebelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambebelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambebelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawe ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Tsala matsalwa lama hlayekaka

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. Tsala 11 wa tifonimi leti vadyondzi va ti dyondzeke kumbe ku ti pfuxeta eka bodo yo tirhiseriwa choko.
2. Hlamusela vadyondzi leswaku va ta tlanga ntlango wa mipfumawulo hi xikongomelo xa ku titsakisa.
3. Hlamusela leswaku va ta tsala marito, swivulwa kumbe hambu ku ri xitori hi ku tirhisa NTSENA mipfumawulo yoleyo.
4. Endla xivulwa xin'we xo koma tanihi xikombiso ivi u xi tsala eka bodo (Kumbe tsala marito loko xivulwa xi nga koteki.)
5. Kombela vadyondzi ku kambela loko marito kumbe xivulwa xa wena xi lulamile:
 - a. Xana xi sungula hi letere lerikulu?
 - b. Xana xi helela hi hiko, mfungho wa xivutiso kumbe mfungho wo hlamala?
 - c. Xana u tirhisile ntsena tifonimi ta 11 eka bodo?
6. Endzhaku ka sweswo, nyika vadyondzi timinete ti nga ri tingani ku tsala marito ya vona kumbe xivulwa/swivulwa.
7. Byela vadyondzi ku cincana tibuku na ku kambela ntirho wa un'wana na un'wana.
8. Vitana vadyondzi lava nga na marito kumbe swivulwa swo ka swi nga hoxekangi leswaku va hlaya ntirho wa vona hi rito leri tlakukeke.
9. Loko va ri karhi va hlaya, tsala marito kumbe swivulwa eka bodo.
10. Kambela ntirho hi ku vuyelela ku vona loko va tirhisile tifonimi ta 11 ntsena.
11. Themendhela vadyondzi hinkwavo eka ku tinyiketela ka vona.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi tihisa mipfumawulo ku hlaya marito.*
 - *Ndzi titwa hi ku hlaya.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byelet leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Letela ndlela yo nyika mbulavulo wa xitsariwa xa wena

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tihisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku ya emahlweni ka dyondzo leyi hundzeke.

Ku tsala: Letela ndlela yo nyika mbulavulo wa xitsariwa xa wena

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

Ku ya emahlweni ka dyondzo leyi hundzeke.

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Endla kumbe Dirowa

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Choko na
bodo yo
tirhiseriwa
choko

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 3 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku u ta pfuxeta marito ya ntivomarito lama va ma dyondzeke eka kotara leyi.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga ntlango wa 'Endla kumbe Dirowa'.
 - b. Ndzi ta hlawula mudyondzi leswaku a 'tlanga'.
 - c. Mudyondzi u ta emahlweni ka tlilasi kutani ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
 - d. Kutani mudyondzi u fanele ku endla rito KUMBE a dirowa xifaniso xa rito eka bodo.
 - e. Kutani tlilasi hinkwayo yi fanele ku yimisa mavoko leswaku yi vhumba rito.
 - f. Munhu loyi a nga le ku 'tlangeni' hi yena a vitanaka vadyondzi leswaku va hlamula.
 - g. Munhu loyi a hlamulaka swona ku ta va yena a nga ta landzela ku tlanga. U ta emahlweni ndzi n'wi hlevela rito endleveni ya yena.
4. **Vitana mudyondzi wo sungula ku ta tlanga na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo & mofoloji: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito ralero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlaya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va nyika mbulavulo wa xitsariwa xa vona

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Ku tlhela u tivisa ku nyika mbulavulo eka vadyondzi.**

- Vula: Tsundzukani leswaku vhiki leri hi ta nyika mbulavulo hi tsalwa ra hina leri kandziyisiweke.
- Vula: Loko hi nyika tsalwa ra hina, hi avelana na van'wana. Hi hlamusela leswi hi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra hina. Hi vulavula hi rito leri tlakukeke ni hi ndlela leyi twalaka leswaku van'wana va swi twa.
- Vula: Loko hi heta ku vulavula, hi nga fambafamba etlilasini hi ya komba van'wana leswi hi nga dirowa.
- Vula: Loko van'wana va ri karhi va nyika mbulavulo, hi yingisela hi vukheta. Minkarhi hinkwayo hi kombisa musa ni ku ba mavoko loko va hetile.

2. **Vitana vadyondzi ku nyika mbulavulo eka tlilasi.**

- Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyika mbulavulo.
- Nyika mudyondzi un'wana na un'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi a nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra yena.
- Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
- Loko vadyondzi va ri karhi va nyika mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikaka mbulavulo.

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Fureme yo
tsala:
Lebulu: Vito

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyika mbulavulo.
 - b. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambebelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo
Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambebelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambebelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 3 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku yimisa rintiho rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku imisa tintiho timbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphere to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo & mofoloji: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawe ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawe leswaku yi vumba rito ralero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawe yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi tikhisa mipfumawulo ku hlanya marito.*
 - *Ndzi titwa hi ku hlanya.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyika mbulavulo.
 - b. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi a nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra yena.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyika mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambebelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambebelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambebelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku hava
switirhisiwa
leswi
lavekaka

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 3 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku yimisa rintihlo rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku yimisa tintihlo timbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphire to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo & mofoloji: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito ralero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi tikhisa mipfumawulo ku hlanya marito.*
 - *Ndzi titwa hi ku hlanya.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyika mbulavulo.
 - b. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi a nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra yena.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyika mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hluvukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 3 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku yimisa rintiho rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku yimisa tintiho timbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphere to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo & mofoloji: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito ralero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ntivotontsalol: Titolovete ntivotontsalol hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalol

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalol.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi tikhisa mipfumawulo ku hlanya marito.*
 - *Ndzi titwa hi ku hlanya.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byeletse leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyika mbulavulo.
 - b. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi a nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra yena.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyika mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Mipfumawulo & mofoloji: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawu ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawu leswaku yi vumba rito ralero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawu yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlanya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ntivotontsalo: Titolovete ntivotontsalo hi matsalelo yo chuda

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Chati ya
Ntivotontsalo

1. **Lulamisa vadyondzi eka ntivotontsalo.**
 - a. Vula u ku: A hi tiololeni tintiho ta hina hi ku endla onge hi tlanga piyano.
 - b. Langutisa na ku antswisa xiyimo xa vadyondzi na ku khoma penisele.
2. **Modela ndlela yo tsala no hetisa swivulwa leswi landzelaka swa tsalelo ro chuda:**
 - *Ndzi tikhisa mipfumawulo ku hlanya marito.*
 - *Ndzi titwa hi ku hlanya.*
 - a. Loko u ri karhi u tsala, hlamusela ndhawu yo sungula, u kongomisa laha va faneleke ku ya kona na mavangwa exikarhi ka marito.
 - b. Lerisa vadyondzi ku tsala xivulwa kumbe swivulwa eka tibuku ta vona ta switoloveto.
 - c. Rhendzeleka u kambela mudyondzi un'wana na un'wana: ku vumba maletere, sayizi ya maletere na ku hambanisa maletere.
 - d. Seketela vadyondzi lava lavaka ku pfuniwa.
3. **Lemukisa vadyondzi hi rivilo ra ku tsala na hi nkhaqato.**
 - a. Loko vadyondzi vo tala va hetile, vula u ku 'yimani'.
 - b. Byela vadyondzi ku lemuka leswaku va ha salele ndzhaku ku fika kwihi.
 - c. Loko va nga hetangi, va byele leswaku va ringeta ku tsala hi ku hatlisanyana mundzuku.
 - d. Nakambe endla leswaku vadyondzi va pimanisa matsalelo ya vona na ya wena eka bodo.
 - e. Va kombele leswaku va lemuka leswaku va endlile swihoxo swi ngani.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyika mbulavulo.
 - b. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi a nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra yena.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyika mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

Ku yingisela na ku vulavula: Tlanga mitlango ya ntivomarito: Riviti kumbe riendli?

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Makhadi ya
ntivomarito,
swifaniso,
michumu

Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

1. **Endla nxaxamelo wa marito hinkwawo ya ntivomarito kusuka eka Kotara ya 3 lama nga maendli kumbe maviti.**
2. **Byela vadyondzi leswaku maviti i marito ya ku thya kasi maendli i xiendlo kumbe marito yo endla.**
3. **Nyika vadyondzi swiletelo leswi landzelaka:**
 - a. Hi ta tlanga 'riviti kumbe riendli'.
 - b. Ndzi ta vula rito.
 - c. Loko ku ri riviti, u fanele ku yimisa rintiho rin'we.
 - d. Loko ku ri riendli, u fanele ku yimisa tintiho timbirhi (2).
 - e. Kutani, mi ta tirha hi vambirhimbirhi ku endla xivulwa hi rito, sweswo swi kombisa leswi ri vulaka swona.
 - f. Ndzi ta vitana tiphere to hambanahambana ku vula swivulwa swa tona.
4. **Vula rito ro sungula na ku sungula ntlango.**

Mipfumawulo & mofoloji: Vumba na ku kombisa marito

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Vumba,
pulasitini,
swipfalo swa
bodhlela,
wulu, pasta,
sweswo-
sweswo.

1. Famba eka ndhawu leyi pfulelekeke.
2. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo tirhela yi nga kona.
3. Komba vadyondzi laha ndhawu ya vona yo kombisa yi nga kona.
4. Avanyisa vadyondzi hi mitlawe ya 2-4.
5. Nyika ntlawa wun'wana na wun'wana switirhisiwa leswi nga kona.
6. Byela ntlawa wun'wana na wun'wana ku ehleketa hi rito leri va nga ri tsalaka.
7. Endzhaku ka sweswo, byela mitlawe leswaku yi vumba rito ralero kusuka eka switirhisiwa.
8. Loko mitlawe yi vumbile rito ra yona, yi fanele ku ri kombisa eka ndhawu yo kombisa.
9. Pfumelela vadyondzi ku fambafamba va hlaya marito ya munhu un'wana na un'wana.
10. Khensa vadyondzi u va byela leswaku va basisa.

Ku hlaya swin'we: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyika mbulavulo.
 - b. Nyika mudyondzi un'wana na un'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi a nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra yena.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyika mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku tsala: Vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala

NKARHI:
Timinete ta
20

SWITI-
RHISIWA:
Ku tsala ka
vadyondzi
loku kandzi-
yisiweke

Tirhisa nkarhi lowu eka ku vadyondzi va ya emahlweni va andlala leswi va nga swi tsala.

1. **Yana emahlweni u vitana vadyondzi ku ta nyika andlalo etlilasini.**
 - a. Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta emahlweni ka tlilasi ku nyikela mbulavulo.
 - b. Nyika xichudeni xin'wana na xin'wana 1-2 wa timinete ku hlamusela leswi xi nga dirowa na ku hlaya tsalwa ra xona.
 - c. Loko se va hetile, va fanele va fambafamba va kombisa leswi va nga dirowa.
2. **Loko vadyondzi va ri karhi va nyikela mbulavulo, tiyisisa leswaku tlilasi yi yingisela hi vukheta. Va tsundzuxe ku ba mavoko eka mudyondzi un'wana na un'wana loyi a nyikelaka mbulavulo.**
3. **Kombisa ntirho hinkwawo lowu kandziyisiweke wa vadyondzi eka buku ya tlilasi kumbe eka bodo ya switiviso.**

Ku hlaya hi ntlawa loku leteriweke: Fambisa Makambelelo ya Nkhuluko wo Hlaya hi Nomo

NKARHI:
Timinete ta
30

SWITI-
RHISIWA:
Bukukulu
yo Hlaya ya
Nseketelo

Buku yo
Kambela

1. **Tshamisisa vadyondzi na Tibukukulu to Hlaya ta vona.**
 - a. Byela vadyondzi ku pfula tibukukulu to hlaya ta vona eka pheji ro sungula.
 - b. Byela vadyondzi ku tirha na munghana wa vona.
 - c. Byela vadyondzi ku kambela loko va kota ku hlaya mipfumawulo hinkwayo.
 - d. Byela vadyondzi leswaku va cincana ku hlaya marito na matsalwa hinkwawo nakambe.
2. **Vitana vadyondzi hi un'weun'we ku ta endla swikambelwana swa NHN.**
 - a. Tirhisa swikambelwana swa NHN swa Kotara ya 3 leswi nyikiweke eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - b. Landzelela swiletelo swa ku kambela swa NHN eka Xibukwana xa Makambelelo.
 - c. Rekhoda mivuyelo ya mudyondzi un'wana na un'wana.
 - d. Tirhisa mivuyelo leyi ku pfuxeta mitlawa ya wena yo hlaya ya vuswikoti lebyi fanaka.
 - e. Nakambe tirhisa mivuyelo leyi ku lemuka timhaka leti nga ta lulamisiwa eka kotara leyi landzelaka.

Makumu ka siku: Hlaya hi rito leri tlakukeke

NKARHI:
Timinete ta 15

SWITI-
RHISIWA:
Switirhisiwa
swa
mudyondzisi
hi yexe

- Tirhisa switirhisiwa swa wena: Tibuku Letikulu, Tubuku ta Nhlengelo na Tibuku ta Switori hinkwaswo swi ringanerile.
- Tirhisa nkarhi lowu ku modela ku hlaya loku khulukaka, na ku hlaya ka ku komba matitwelo.
- Ntirho lowu wu pfuna vadyondzi ku hlukisa rirhandzu ra switori na ku hlaya.
- Swi tlhela swi vumba ntivomarito wa vona, vutivi bya le ndzhaku na ku tsundzuka loku tirhaka. Leswi hinkwaswo i vuswikoti bya nkoka bya ntwisiso.

